

SUE PRIDEAUX

Φρίντριχ Νίτσε

«ΔΕΝ ΕΙΜΑΙ ΑΝΘΡΩΠΟΣ, ΕΙΜΑΙ ΔΥΝΑΜΙΤΗΣ»

η βιογραφία

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΠΑΤΑΚΗ

SUE PRIDEAUX

ΦΡΙΝΤΡΙΧ ΝΙΤΣΕ

«ΔΕΝ ΕΙΜΑΙ ΑΝΘΡΩΠΟΣ, ΕΙΜΑΙ ΔΥΝΑΜΙΤΗΣ»

Η βιογραφία

Μετάφραση

ΝΙΝΑ ΜΠΟΥΡΗ

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις της ελληνικής νομοθεσίας (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως άνευ γραπτής αδείας του εκδότη η κατά οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο (ηλεκτρονικό, μηχανικό ή άλλο) αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

Εκδόσεις Πατάκη — Βιογραφίες/Ντοκουμέντα

Σειρά: Προσωπογραφίες

Διευθυντής σειράς: Χάρης Βλαβιανός

Sue Prideaux, *Φρίντριχ Νίτσε*, «Δεν είμαι άνθρωπος, είμαι δυναμίτης»: Η βιογραφία

Τίτλος πρωτοτύπου: *I am dynamite! A life of Friedrich Nietzsche*

Μετάφραση: Νίνα Μπούρη

Υπεύθυνος έκδοσης: Άγγελος Κοκολάκης

Διορθώσεις: Λένια Μαζαράκη

Σελιδοποίηση: Χριστίνα Κωνσταντινίδου

Copyright© Sue Prideaux, 2018

Copyright© για την ελληνική γλώσσα, Σ. Πατάκης Α.Ε.Ε.Δ.Ε.

(Εκδόσεις Πατάκη), 2018

Πρώτη έκδοση στην αγγλική γλώσσα από τις εκδόσεις Faber & Faber, Λονδίνο, 2018

Πρώτη έκδοση στην ελληνική γλώσσα από τις Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα,

Φεβρουάριος 2021

Κ.Ε.Τ. Β164 Κ.Ε.Π. 100/21

ISBN 978-960-16-8119-1

ΠΑΝΑΓΗ ΤΣΑΛΔΑΡΗ (ΠΡΩΗΝ ΠΕΙΡΑΙΩΣ) 38, 104 37 ΑΘΗΝΑ,

ΤΗΛ.: 210.36.50.000, 801.100.2665, 210.52.05.600

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: ΕΜΜ. ΜΠΕΝΑΚΗ 16, 106 78 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ.: 210.38.31.078

ΥΠΟΚ/ΜΑ: ΚΟΡΥΤΣΑΣ (ΤΕΡΜΑ ΠΟΝΤΟΥ — ΠΕΡΙΟΧΗ Β΄ ΚΤΕΟ), 570 09 ΚΑΛΟΧΩΡΙ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ,

ΤΗΛ.: 2310.70.63.54, 2310.70.67.15, ΦΑΞ: 2310.70.63.55

Web site: <http://www.patakis.gr> • e-mail: info@patakis.gr, sales@patakis.gr

*Στην Georgia, στην Alice, στη Mary,
στον Sam και στον George*

*Να γίνετε αυτό που είστε,
αφού μάθετε τι είναι αυτό.*

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Κατάλογος εικόνων	...	11
Ευχαριστίες	...	13
1 Μια μουσική βραδιά	...	15
2 Η Αθήνα της Γερμανίας	...	36
3 Γίνε αυτό που είσαι	...	52
4 Νάξος	...	73
5 Η γέννηση της τραγωδίας	...	100
6 Το Δηλητηριώδες Σπίτι	...	125
7 Εννοιακός σεισμός	...	138
8 Ο έσχατος μαθητής και ο πρώτος μαθητής	...	155
9 Ελεύθερα και ανελεύθερα πνεύματα	...	169
10 Ανθρώπινο, πάρα πολύ ανθρώπινο	...	183
11 Ο περιπλανώμενος και η σκιά του	...	194
12 Φιλοσοφία και έρωσ	...	210
13 Μαθητευόμενη φιλόσοφος	...	223
14 Ο πατέρας μου ο Βάγκνερ πεθαίνει. Ο γιος μου ο Ζαρατούστρα γεννιέται	...	239
15 Μόνο όπου υπάρχουν τάφοι υπάρχουν αναστάσεις	...	251
16 Έπεσε πάνω μου!	...	267
17 Φωνή βοώντος εν τη ερήμω	...	279
18 Γη του Λάμα	...	293

ΦΡΙΝΤΡΙΧ ΝΙΤΣΕ: Η ΒΙΟΓΡΑΦΙΑ

19	Είμαι δυναμίτης!	...	303
20	Λυκόφως στο Τορίνο	...	319
21	Ο Μινώταυρος της σπηλιάς	...	342
22	Ο άδειος ένοικος επιπλωμένων δωματίων	...	357
	Αφορισμοί	...	393
	Χρονολόγιο	...	407
	Σημειώσεις	...	413
	Επιλεγμένη βιβλιογραφία	...	435
	Ευχαριστίες για τα παραθέματα	...	439
	Ευρετήριο	...	441

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

1. Ο πατέρας του Νίτσε Καρλ Λούντβιχ Νίτσε. *Klassik Stiftung Weimar, Goethe- und Schiller-Archiv, Nietzsche-Ikonographie, GSA 101/323.*
2. Η μητέρα του Νίτσε Φραντσίσκα, το γένος Έλερ. *Klassik Stiftung Weimar, Goethe- und Schiller-Archiv, Nietzsche-Ikonographie, GSA 101/315.*
3. Ο Φρίντριχ Νίτσε δεκαεφτά ετών. *Klassik Stiftung Weimar, Goethe- und Schiller-Archiv, Nietzsche-Ikonographie, GSA 101/1.*
4. Η αδελφή του Νίτσε Ελίζαμπετ, δεκαεφτά ετών. *Klassik Stiftung Weimar, Goethe- und Schiller-Archiv, Nietzsche-Ikonographie, GSA 101/158.*
5. Ρίχαρντ και Κόζιμα Βάγκνερ, 1875. *Fritz Luckhardt/Imagno/Getty Images.*
6. Κόζιμα Βάγκνερ, περί το 1870. *Imagno/Getty Images.*
7. Τρίμπσεν, το σπίτι των Βάγκνερ. *Με την ευγενή άδεια της συγγραφέα.*
8. Το εκκλησάκι στο όρος Πιλάτους. *Με την ευγενή άδεια της συγγραφέα.*
9. Το πολυαγαπημένο Ζιλς-Μαρία του Νίτσε. *Με την ευγενή άδεια της συγγραφέα.*
10. Η συγγραφέας στον βράχο όπου ο Νίτσε βίωσε την αποκάλυψη για τον Ζαρατούστρα. *Με την ευγενή άδεια της συγγραφέα.*
11. Το σπίτι του Τζιαν Ντούρις στο Ζιλς-Μαρία. *Με την ευγενή άδεια της συγγραφέα.*
12. Λου Σαλομέ. *Klassik Stiftung Weimar, Goethe- und Schiller-Archiv, Nietzsche-Ikonographie, GSA 101/92.*
13. Η Λου Σαλομέ κραδαίνει το καμτσίκι στον Νίτσε και τον Πάουλ Ρέε. *AKG5714418 - Heritage Images/Fine Art Images/AKG Images.*
14. Το Φέρστερχοφ στην Παραγουάη. *Klassik Stiftung Weimar, Goethe- und Schiller-Archiv, Nietzsche-Ikonographie, GSA 101/568.*

15. Ο Νίτσε στο απόγειο των δυνάμεών του. *Klassik Stiftung Weimar, Goethe- und Schiller-Archiv, Nietzsche-Ikonographie, GSA 101/18.*
16. Η γραφομηχανή του Νίτσε. *Klassik Stiftung Weimar, Goethe- und Schiller-Archiv, Nietzsche-Ikonographie, 100-2013-0842.*
17. Ο Νίτσε ανακοινώνει το βιβλίο *Έτσι μίλησε ο Ζαρατούστρα*, 1883. *AKG9666 - AKG Images.*
18. Ο παράφρων Νίτσε υπό την κηδεμονία της μητέρας του, 1890. *AKG144476 - AKG Images.*
19. Η Ελίζαμπετ ποζάρει τρυφερά με τον αδελφό της. *Klassik Stiftung Weimar, Goethe- und Schiller-Archiv, Nietzsche-Ikonographie, GSA 101/37.*
20. Ο Χίτλερ στην κηδεία της Ελίζαμπετ. *Heinrich Hoffmann/Ullstein Bild μέσω Getty Images.*
21. Νεκρικά προσωπεία του Νίτσε. © *Ute Schendel.*

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

ΠΟΛΛΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ με βοήθησαν με διάφορους τρόπους στην τετράχρονη πορεία αυτού του βιβλίου. Είμαι ευγνώμων σε όσους συνάντησα και σε όσους δεν συνάντησα. Στους μελετητές του Νίτσε, νεκρούς και ζωντανούς, που αποσαφήνισαν και μετέφρασαν τα κείμενα, απομακρύνοντας σε ορισμένες περιπτώσεις τη μετέπειτα δημιουργική επιμέλεια για να επιστρέψουν στο πρωτογενές κείμενο του Νίτσε, και ξεχώρισαν το αληθινό από το κίβδηλο στα *Nachlass*, τα κατάλοιπα αποσπάσματα.

Ευχαριστώ τους επιμελητές μου στο Ηνωμένο Βασίλειο και στις ΗΠΑ, τη Mitzi Angel και τον Tim Duggan, οι οποίοι πυροδότησαν νέες αλληλουχίες σκέψεων. Τον Nigel Warburton που έδειξε απέραντη γενναιοδωρία και εξέτασε ενδελεχώς τα θέματα φιλοσοφίας.

Στην Ελβετία και στη Γερμανία: τον Erdmann von Wilamowitz-Moellendorff από τη Herzogin Anna Amalia Bibliothek στη Βαϊμάρη, την Tanja Fehling από το Klassik-stiftung.de, τον καθηγητή Peter André Block και τον δρα Peter Villwock από το Nietzsche-Haus στο Ζιλς-Μαρία, και την Katya Fleischer από το Μουσείο Ρίχαρντ Βάγκνερ στο Τρίμπσεν.

Στο Ηνωμένο Βασίλειο ευχαριστώ τη Felicity Bryan, τη Michele Topham και όλη την ομάδα της Felicity Bryan Associates. Στον Faber, ειδική μνεία πρέπει να γίνει στη Laura Hassan, στην Emmie Francis, στην Donna Payne, στην Anne Owen, στην Anna Davidson, στον John Grindrod και στη Sophie Portas. Ευχαριστώ την Eleanor Rees για την τυπογραφική διόρθωση και τη Rachel Thorne για την εξασφάλιση των αδειών. Ευχαριστώ τη Louise Duffett (συγγενή του Χάρρυ Κέσσελ) και το τμήμα Φιλολογίας του Godolphin School στο Λονδίνο. Ευχαριστώ τον Roger Lomax που έριξε μια ματιά στις περιπλοκές

των ισοτιμιών του δέκατου ένατου αιώνα και τη Laura Sanderson για μια ξεκαρδιστική συνάντηση με θέμα τους αφορισμούς. Είμαι ευγνώμων στην ομάδα του Andrew Nurnberg και, όπως πάντοτε, στους παντογνώστες υπαλλήλους της Βιβλιοθήκης του Λονδίνου.

Στις ΗΠΑ, πέρα από τον Tim Duggan, ευχαριστώ τον George Lucas, τον William Wolfslau και τη Hilary McClellen για την επαλήθευση των πληροφοριών.

Ευχαριστώ ιδιαίτερα την Gillian Malpass, τον Christopher Sinclair-Stevenson και τον αείμνηστο Tom Rosenthal για το κουράγιο και την υποστήριξη που μου πρόσφεραν στην αρχή του εγχειρήματος, τον Antony Bevon, την Artemis Cooper, τη Lucy Hughes-Hallett και τη Sarah Bakewell για τις χρήσιμες συζητήσεις, και την οικογένειά μου για το τακτ, την κριτική, την έρευνα και την ανοχή τους απέναντι στο φάντασμα μέσα στο σπίτι.

1

ΜΙΑ ΜΟΥΣΙΚΗ ΒΡΑΔΙΑ

Για να απαλλαγεί κανείς από την αφόρητη πίεση χρειάζεται χασίς. Λοιπόν, εγώ χρειάζομαι Βάγκνερ. Ο Βάγκνερ είναι το αντίδοτο σε καθετί γερμανικό.

Ecce Homo, «Γιατί είμαι τόσο έξυπνος», ενότητα 6

ΣΤΙΣ 9 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 1868 ο εικοσιτετράχρονος Νίτσε αφηγήθηκε μια κωμωδία στον Έρβιν Ρότες, φίλο και συμφοιτητή του στο Πανεπιστήμιο της Λειψίας.

«Οι πράξεις της κωμωδίας μου» του έγραψε «τιτλοφορούνται:

1. Μια νυχτερινή συνάντηση του συλλόγου ή ο υποκαθηγητής.
2. Ο εκδιωγμένος ράφτης
3. Συνάντηση με τον Χ.

»Στα πρόσωπα του έργου περιλαμβάνονται και κάποιες ηλικιωμένες.

»Το βράδυ της Πέμπτης ο Ρόμουντ με πήρε μαζί του στο θέατρο, για το οποίο τα αισθήματά μου ψυχραίνονται [...] θρονιαστήκαμε στον εξώστη σαν τους ολύμπιους θεούς να κρίνουμε ένα μετριότατο έργο που ονομάζεται *Graf Essex* [Κόμης του Έσσεξ]. Ασφαλώς παραπονέθηκα στον απαγωγέα μου. [...]

»Η πρώτη διάλεξη του Φιλολογικού Συλλόγου για το εξάμηνο είχε κανονιστεί για το επόμενο βράδυ και με είχαν ρωτήσει πολύ ευγενικά αν μπορούσα να την αναλάβω. Έπρεπε να συγκεντρώσω απόθεμα ακαδημαϊκών όπλων, αλλά ετοιμάστηκα γρήγορα, και, μπαίνοντας στην αίθουσα στου

Zaspe!, είχα τη χαρά να βρω μια μαύρη μάζα σαράντα ακροατών. [...] Μίλησα πολύ ελεύθερα, με μόνη βοήθεια λίγες σημειώσεις σε ένα κομμάτι χαρτί. [...] Νομίζω ότι θα πάει καλά η ακαδημαϊκή καριέρα! Μόλις επέστρεψα στο σπίτι βρήκα ένα σημείωμα που μου απευθυνόταν με τα εξής λόγια: “Εάν θέλεις να συναντήσεις τον Ρίχαρντ Βάγκνερ, έλα στις 3.45 μ.μ. στο Café Théâtre. Βίντις”.

»Αυτή η έκπληξη ξεσήκωσε στρόβιλο στις σκέψεις μου [...] φυσικά έσπευσα να βρω τον εντιμότατο φίλο μας τον Βίντις, που μου είπε περισσότερες λεπτομέρειες. Ο Βάγκνερ βρισκόταν στη Λειψία αυστηρά ινκόγνιτο. Οι εφημερίδες δεν γνώριζαν τίποτα και οι υπηρέτες είχαν οδηγίες να μείνουν σιωπηλοί σαν τάφοι με λιβρέες. Που λες, η αδελφή του Βάγκνερ, η κυρία καθηγητού Μπρόκχαους,¹ αυτή η έξυπνη γυναίκα που γνωρίζουμε και οι δύο, είχε συστήσει την καλή της φίλη κυρία καθηγητού Ριτσλ στον αδελφό της. Ενώπιόν της ο Βάγκνερ παίζει το *Meisterlied* («Το τραγούδι του αρχιτραγουδιστή» από την πιο πρόσφατη όπερα του Βάγκνερ *Die Meistersinger* [Οι Αρχιτραγουδιστές], που είχε κάνει πρεμιέρα λίγους μήνες νωρίτερα) και η καλή γυναίκα τού λέει ότι αυτό το τραγούδι τής είναι ήδη πολύ γνωστό. [Το είχε ήδη ακούσει σε εκτέλεση του Νίτσε, παρότι η παρτιτούρα είχε κυκλοφορήσει πολύ πρόσφατα.] Χαρά και έκπληξη εκ μέρους του Βάγκνερ! Εξαγγέλλει την ύψιστη βούλησή του: να με συναντήσει ινκόγνιτο· θα με καλέσουν το βράδυ της Κυριακής. [...]

»Τις μέρες που μεσολάβησαν η διάθεσή μου ήταν βγαλμένη σαν από μυθιστόρημα: πίστεφέ με, η αρχή αυτής της γνωριμίας, αν λάβουμε υπόψη πόσο δυσπρόσιτος είναι αυτός ο εκκεντρικός άνθρωπος, πλησιάζει τη σφαίρα του παραμυθιού. Νομίζοντας ότι οι καλεσμένοι θα ήταν πολλοί, αποφάσισα να ντυθώ ιδιαιτέρως κομψά, και χαιρόμουν που ο ράφτης μου είχε υποσχεθεί το νέο βραδινό κοστούμι μου για εκείνη ακριβώς την Κυριακή. Ήταν μια τρομερή μέρα με βροχή και χιόνι. Στη σκέψη να βγω έξω με έπιαναν ρίγη, και έτσι χάρηκα που με επισκέφτηκε ο Ρόσερ² το απόγευμα για να μου πει μερικά πράγματα για τους Ελεάτες [πρώιμη ελληνική φιλοσοφική σχολή, μάλλον περί τον έκτο αιώνα π.Χ.] και για τον Θεό στη φιλοσοφία. Τελικά άρχισε να σκοτεινιάζει, ο ράφτης δεν είχε έρθει, και ήταν ώρα να φύγει ο Ρόσερ. Τον συνόδευσα για να επισκεφτώ τον ράφτη αυτοπροσώπως. Εκεί βρήκα τους δούλους του να ετοιμάζουν πυρετωδώς το κοστούμι μου· υποσχέθηκαν να μου το στείλουν σε τρία τέταρτα. Έφυγα ευχαριστημένος, πέρασα από το Kintschy [εστιατόριο της Λειψίας όπου σύχναζαν πολλοί φοιτητές] και διάβασα το *Kladderadatsch* [σατιρικό εικο-

νογραφημένο περιοδικό] όπου με χαρά ανακάλυψα την είδηση πως ο Βάγκνερ βρισκόταν στην Ελβετία. Εν τω μεταξύ εγώ ήξερα ότι θα τον έβλεπα το ίδιο βράδυ. Επίσης ήξερα ότι χτες είχε λάβει επιστολή από τον μικρό βασιλιά [τον Λουδοβίκο Β΄ της Βαυαρίας] με την προσφώνηση “Στον μεγάλο Γερμανό συνθέτη Ρίχαρντ Βάγκνερ”.

»Στο σπίτι δεν βρήκα ράφτη. Διάβασα με την ησυχία μου τη διατριβή για την Ευδοκία,³ ενώ κάπου κάπου με διέκοπτε ένα δυνατό αλλά μακρινό κουδούνισμα. Στο τέλος πείστηκα ότι κάποιος περίμενε στην πατριαρχική σφυρήλατη εξώπορτα: ήταν κλειδωμένη, όπως και η πόρτα του σπιτιού. Φώναξα από τον κήπο στον άνθρωπο να έρθει από πίσω. Ήταν αδύνατον να με καταλάβει μέσα στη βροχή. Όλο το σπίτι σηκώθηκε στο πόδι. Τελικά άνοιξαν την πόρτα και ανέβηκε στην κάμαρά μου ένας μικροκαμωμένος γεράκος με ένα δέμα. Ήταν έξι και μισή, ώρα να ντυθώ και να ετοιμαστώ, επειδή μένω πολύ μακριά. Ο άνθρωπος έχει τα ρούχα μου. Τα δοκιμάζω· μου κάνουν. Μια δυσοίωση στιγμή: μου δίνει τον λογαριασμό. Τον παίρνω ευγενικά: θέλει να πληρωθεί με την παραλαβή. Εκπλήσσομαι και του εξηγώ ότι δεν θέλω συναλλαγές μαζί του, με έναν υπάλληλο, παρά μόνο με τον ίδιο τον ράφτη. Με πιέζει αυτός. Με πιέζει ο χρόνος. Παίρνω τα ρούχα και αρχίζω να τα φοράω. Παίρνει τα ρούχα, με εμποδίζει να τα φορέσω – βία εγώ, βία κι αυτός. Σκηνή: Παλεύω φορώντας μόνο το πουκάμισο, γιατί πασχίζω να βάλω το καινούριο παντελόνι.

»Επίδειξη αξιοπρέπειας, σοβαρή απειλή. Καταριέμαι τον ράφτη μου και τον βοηθό του και ορκίζομαι εκδίκηση. Στο μεταξύ εκείνος φεύγει με τα πράγματά μου. Τέλος της δεύτερης πράξης. Κάθομαι μελαγχολικός στον καναπέ με το πουκάμισο και σκέφτομαι αν είναι αρκετά καλό το μαύρο βελούδινο σακάκι για τον Ρίχαρντ.

»Βρέχει καταρακτωδώς. Οχτώ παρά τέταρτο. Ήταν να συναντηθούμε στις επτά και μισή στο Café Théâtre. Βγαίνω βιαστικά στον αέρα και στη βροχή, ένας ανθρωπάκος στα μαύρα χωρίς βραδινό σακάκι.

»Μπαίνουμε στο πολύ άνετο σαλόνι των Μπρόκχαους· δεν είναι κανείς άλλος εκεί παρά μόνο ο οικογενειακός κύκλος, ο Ρίχαρντ και εμείς οι δύο. Με συστήνουν στον Ρίχαρντ και του απευθύνω λίγα λόγια σεβασμού. Θέλει να μάθει επακριβώς πώς γνώρισα τη μουσική του, καταριέται όλες τις εκτελέσεις που έχουν γίνει στις όπερές του και περιγελά τους μαέστρους που φωνάζουν στις ορχήστρες τους με γλυκερή φωνή· “Κύριοι, βάλτε λίγο πάθος εδώ! Καλοί μου άνθρωποι, λίγο πιο παθιασμένα!” [...]

»Πριν και μετά το δείπνο ο Βάγκνερ έπαιξε όλα τα σημαντικά μέρη των

Meistersinger, μιμούμενος κάθε φωνή, με μεγάλο σφρίγος. Πρόκειται πραγματικά για εκπληκτικά ζωντανό και παράφορο άνθρωπο, που μιλάει πολύ γρήγορα, είναι πολύ πνευματώδης και μετατρέπει κάθε ιδιωτική συνάντηση όπως αυτή σε εξαιρετικά εύθυμη υπόθεση. Κάναμε μια μεγαλούτσικη συζήτηση για τον Σοπενχάουερ· καταλαβαίνεις πόσο απολαυστικό ήταν να τον ακούω να μιλά με απερίγραπτη θέρμη για τον Σοπενχάουερ, για όσα του οφείλει και ότι είναι ο μόνος φιλόσοφος που έχει κατανοήσει την ουσία της μουσικής».

Τα γραπτά του Σοπενχάουερ εκείνη την εποχή ήταν ελάχιστα γνωστά και δεν έχαιραν μεγάλης εκτίμησης. Τα πανεπιστήμια δίσταζαν πολύ να τον αναγνωρίσουν ως φιλόσοφο, όμως ο Νίτσε είχε παρασυρθεί από αυγκράτητο ενθουσιασμό για το πρόσωπό του, καθώς είχε πρόσφατα ανακαλύψει κατά τύχη το έργο *Ο κόσμος ως βούληση και ως παράσταση*, από την ίδια τύχη ή, όπως προτίμησε να το θέσει ο ίδιος,⁴ από την ίδια αλληλουχία μοιραίων συμπτώσεων που είχε παρατάξει το αλάθητο χέρι του ενστίκτου, η οποία οδήγησε σε αυτή τη συνάντηση με τον Βάγκνερ στο σαλόνι των Μπρόκχαους.

Ο πρώτος κρίκος της αλυσίδας σφυρηλατήθηκε έναν μήνα πριν από τη συνάντηση, όταν ο Νίτσε άκουσε τα πρελούδια από τις δύο τελευταίες όπερες του Βάγκνερ, *Tristan und Isolde* [*Τριστάνος και Ιζόλδη*] και *Die Meistersinger von Nürnberg* [*Οι αρχιτραγουδιστές της Νυρεμβέργης*]. «Κάθε ίνα μου σκιρτούσε, κάθε νεύρο του σώματός μου παλλόταν» έγραψε την ίδια ημέρα και στρώθηκε να τα μάθει στο πιάνο. Κατόπιν, η Οττίλιε Μπρόκχαους τον άκουσε να παίζει και μετέφερε την είδηση στον αδελφό της, τον Βάγκνερ. Και τώρα ο τρίτος κρίκος: η βαθιά συμπάθεια του Βάγκνερ προς τον άσημο φιλόσοφο που τα γραπτά του είχαν σταθεί παρηγοριά για τον Νίτσε τρία χρόνια νωρίτερα που πρωτοπήγε στη Λειψία, ανεργάτιστος και δυστυχής.

«Ζούσα τότε σε μια κατάσταση αμήχανης αναποφασιστικότητας, μόνος με ορισμένες επώδυνες εμπειρίες και απογοητεύσεις, χωρίς θεμελιώδεις αρχές, χωρίς ελπίδα και χωρίς ούτε μία ευχάριστη ανάμνηση. [...] Μια μέρα ανακάλυψα αυτό το βιβλίο σε ένα κατάστημα με μεταχειρισμένα βιβλία. Το πήρα στα χέρια μου σαν κάτι τελείως ξένο και ξεφύλλισα τις σελίδες. Δεν ξέρω ποιος δαίμονας μου ψιθύρισε “Πάρ’ το μαζί σου στο σπίτι”. Ήταν απόλυτα αντίθετο στη συνήθη τακτική μου να αγοράζω βιβλία με μεγάλη επιφύλαξη. Αφού γύρισα στο σπίτι, βολεύτηκα στον καναπέ με τον καινούριο θησαυρό και άφησα αυτή την ενεργητική και απαισιόδοξη

ιδιοφυΐα να δουλέψει πάνω μου. [...] Αντίκρισα ένα κάτοπτρο μέσα στο οποίο είδα τον κόσμο, τη ζωή και την ίδια τη φύση μου με τρομερή μεγαλοπρέπεια [...] εδώ αντίκρισα ασθένεια και υγεία, εξορία και καταφύγιο, Κόλαση και Παράδεισο».⁵

Ωστόσο εκείνο το βράδυ στο σαλόνι των Μπρόκχαους δεν υπήρχε χρόνος να μιλήσουν παραπάνω για τον Σοπενχάουερ, γιατί ο λόγος του Βάγκνερ, που ο Νίτσε περιέγραψε ως σπείρες της γλώσσας του, ιδιοφυΐα στο να σχηματίζει σύννεφα, περιδίνηση, εκσφενδόνιση και στραβίλισμα μέσα στον αέρα, το παντού και το πουθενά του,⁶ ξεχυνόταν ορμητικά.

Η επιστολή συνεχίζει:

«Μετά [το δείπνο ο Βάγκνερ] μας διάβασε ένα απόσπασμα από την αυτοβιογραφία που γράφει τώρα, μια εξόχως απολαυστική σκηνή από τα φοιτητικά του χρόνια στη Λειψία, την οποία ακόμη δεν μπορεί να αναλογιστεί χωρίς να βάλει τα γέλια· επίσης γράφει με εξαιρετική δεξιότητα και ευφυΐα. Τέλος, την ώρα που ετοιμαζόμασταν και οι δυο να φύγουμε μου έσφιξε θερμά το χέρι και με προσκάλεσε πολύ φιλικά να τον επισκεφτώ για να παίξουμε μουσική και να κουβεντιάσουμε για φιλοσοφία· επίσης με επιφόρτισε με το καθήκον να εξοικειώσω την αδελφή του και τους συγγενείς του με τη μουσική του, πράγμα που έχω αναλάβει να πράξω με πάσα σοβαρότητα. Θα σου πω περισσότερα όταν θα μπορέσω να δω αυτή τη βραδιά κάπως πιο αντικειμενικά και από απόσταση. Για σήμερα, έναν θερμό αποχαιρετισμό και τις καλύτερες ευχές για την υγεία σου. Φ. Ν.».

Όταν ο Νίτσε έφυγε από το στιβαρό γωνιακό μέγαρο του καθηγητή Μπρόκχαους, που βρισκόταν σε υπέροχη θέση, σε κάθε γωνία συναντούσε τσουχτερό αέρα και χιονόνερο στην παγωμένη διαδρομή ως τη Λεσσιγκστράσε 22 όπου νοίκιαζε ένα μεγάλο γυμνό δωμάτιο από τον καθηγητή Καρλ Μπίντερμαν, εκδότη της φιλελεύθερης εφημερίδας *Deutsche Allgemeine Zeitung*. Περιγράφει τη διάθεσή του ως απεριγραπτη αγαλλίαση. Είχε πρωτοανακαλύψει τον Βάγκνερ στο σχολείο. «Αν τα λάβω όλα υπόψη μου, η νιότη μου θα ήταν αφόρητη χωρίς τη μουσική του Βάγκνερ»⁷ έγραψε, και η μαγεία που του ασκούσε ο συνθέτης δεν θα τον άφηνε ποτέ. Ο Βάγκνερ είναι το πρόσωπο που αναφέρεται στα γραπτά του Νίτσε συχνότερα από οποιοδήποτε άλλο, περισσότερο από εκείνα του Χριστού, του Σωκράτη και του Γκαίτε.⁸ Το πρώτο βιβλίο του ήταν αφιερωμένο στον Βάγκνερ. Δύο από τα δεκατέσσερα έργα του αναφέρουν τον Βάγκνερ στον τίτλο. Στο τελευταίο βιβλίο του, το *Ecce Homo [Ιδε ο άνθρωπος]*, έγραψε ότι ακόμη

αναζητούσε μάταια σε κάθε πεδίο της τέχνης έργα «με την ίδια επικίνδυνη γοητεία και την παράξενη και γλυκιά απεραντοσύνη του Τριστάνου».⁹

Από νεαρή ηλικία ο Νίτσε φιλοδοξούσε να γίνει μουσικός, αλλά, ως εξαιρετικά έξυπνος μαθητής σε μια εξαιρετικά ακαδημαϊκή σχολή όπου οι λέξεις μετρούσαν περισσότερο από τη μουσική, εγκατέλειψε απρόθυμα την ιδέα γύρω στα δεκαοχτώ του χρόνια. Τη στιγμή της συνάντησής του με τον Βάγκνερ δεν ήταν ακόμη φιλόσοφος, αλλά ένας απλός προπτυχιακός φοιτητής στο Πανεπιστήμιο της Λειψίας που σπούδαζε κλασική φιλολογία, την επιστήμη των κλασικών γλωσσών και της γλωσσολογίας.

Ήταν ένας καλοσυνάτος, καλλιεργημένος, σοβαρός, μάλλον άκαμπτος νεαρός, εύσωμος αλλά όχι παχύς. Τα ρούχα του στις φωτογραφίες μοιάζουν δανεικά: οι αγκώνες και τα γόνατα δεν είναι στο σωστό σημείο και τα σακάκια τσιτώνουν στα κουμπιά. Κοντός και συνηθισμένος όπως ήταν, τον έσωζαν από την ανυπαρξία τα ιδιαίτερα καθηλωτικά μάτια του. Η μία κόρη ήταν ελαφρώς πιο μεγάλη από την άλλη. Κάποιοι λένε ότι οι ίριδες ήταν καστανές, άλλοι γκριζογάλανες. Ατένιζαν τον κόσμο με τη θολή αβεβαιότητα της μεγάλης μυωπίας, μα, μόλις εστίαζαν, το βλέμμα του χαρακτηριζόταν διαπεραστικό, διεισδυτικό και ανησυχητικό: έκανε τα ψέματα να πιάνονται στον λαιμό σου.

Στις μέρες μας τον γνωρίζουμε από τις φωτογραφίες, τις προτομές και τα πορτρέτα των ύστερων χρόνων του, τότε που το στόμα και το μεγαλύτερο μέρος του πιγουνιού του χάνονταν εντελώς κάτω από το παχύ μουστάκι του, εντούτοις οι φωτογραφίες που έβγαζε με τους συμφοιτητές του στο Πανεπιστήμιο της Λειψίας μάς δείχνουν ότι σε μια εποχή επιβλητικής τριχοφυΐας στο πρόσωπο η δική του ήταν συγκριτικά αδιάφορη. Βλέπουμε ότι τα χείλη του ήταν γεμάτα και καλοσχηματισμένα, γεγονός που επιβεβαίωσε αργότερα η Λου Σαλομέ, μια από τις λίγες γυναίκες που τον φίλησαν, και επίσης βλέπουμε πως το σαγόνι του ήταν στιβαρό και στρογγυλεμένο. Όπως η προηγούμενη μόδα των διανοούμενων είχε προστρέξει στις χυτές μπούκλες και στους χαλαρούς μεταξωτούς λαιμοδέτες για να διατυμπανίσει τα ρομαντικά διαπιστευτήριά της, έτσι και ο Νίτσε διατυμπάνιζε τον μεταρομαντικό ρασιοναλισμό του τονίζοντας το εκπληκτικό μέτωπο, την έδρα ενός εκπληκτικού εγκεφάλου, και κρύβοντας παράλληλα τα φιλήδονα χείλη και το θεληματικό πιγούνι.

Η δυσαρέσκεια του Νίτσε με τη φιλολογία αυξανόταν όλο και περισσότερο. Σε μια επιστολή που έγραψε έντεκα ημέρες μετά τη συνάντησή με τον Βάγκνερ περιγράφει τον εαυτό του και τους συναδέλφους του ως «τα-

ραγμένο τσούρμο των φιλολόγων του καιρού μας, που κάθε μέρα είμαι αναγκασμένος να παρατηρώ να πολλαπλασιάζονται σαν τους τυφλοπόντικες, τα σακουλιασμένα μάγουλα και τα τυφλά μάτια, τη χαρά τους όταν πιάνουν σκουλήκια και την αδιαφορία τους απέναντι στα πραγματικά προβλήματα, τα επιτακτικά προβλήματα της ζωής». ¹⁰ Αυτό που επιδείνωσε τον πεσιμισμό του ήταν το γεγονός πως ήταν τόσο έξοχος στον πολλαπλασιασμό που απεχθανόταν το ότι σύντομα θα του πρόσφεραν την Έδρα της Κλασικής Φιλολογίας στο Πανεπιστήμιο της Βασιλείας, όπου έγινε ο νεότερος καθηγητής στα χρονικά. Ωστόσο δεν είχε έρθει ακόμη τέτοια δόξα τη βραδιά που ο Βάγκνερ τον αντιμετώπισε ως ίσο και του έδειξε ότι θα χαιρόταν να συνεχίσουν τη γνωριμία τους. Ήταν εξαιρετική τιμή.

Γνωστός απλώς ως «Μάιστερ» [δάσκαλος], ο συνθέτης ήταν γύρω στα πενήντα πέντε και έχαιρε αναγνώρισης σε όλη την Ευρώπη. Οι εφημερίδες μετέδιδαν κάθε του κίνηση, όπως είχε ανακαλύψει νωρίτερα το ίδιο βράδυ ο Νίτσε διαβάζοντας το *Kladderadatsch* στο καφέ. Αν ο Βάγκνερ επισκεπτόταν την Αγγλία, η βασίλισσα Βικτωρία και ο πρίγκιπας Αλβέρτος τού έστελναν αβρές προσκλήσεις. Στο Παρίσι η πριγκίπισσα Παουλίνε Μέττερνιχ κανόνιζε σουαρέ. Ο βασιλιάς Λουδοβίκος της Βαυαρίας αποκαλούσε τον Βάγκνερ «λατρεμένη και αγγελική φίλε μου» και σχεδίαζε να αναπλάσει εκ βάθρων την πόλη του Μονάχου προς τιμήν της μουσικής του.

Ο Λουδοβίκος πέθανε πριν προλάβει να υλοποιηθεί το εξωφρενικό σχέδιό του (πιθανόν δολοφονήθηκε για να αποσοβηθεί η χρεοκοπία της χώρας από τα τρελά οικοδομικά έργα του), αλλά τα αρχιτεκτονικά σχέδια σώζονται ακόμη: μια καινούρια λεωφόρος διασχίζει το κέντρο της πόλης, περνάει τον ποταμό Ίζαρ με μια επιβλητική πέτρινη γέφυρα που θυμίζει το ουράνιο τόξο του Βόταν που οδηγεί στη Βαλχάλλα στο Δαχτυλίδι του Βάγκνερ και καταλήγει σε μια πελώρια όπερα που μοιάζει με κατακόρυφη τομή του Κολοσσαίου, με δύο πτέρυγες δεξιά και αριστερά. Για τον βασιλιά Λουδοβίκο, η μουσική του Βάγκνερ ήταν «η πιο όμορφη, υπέρτατη και μοναδική παρηγοριά», μια άποψη που επαναλαμβάνει συχνά ο Νίτσε.

Από πολύ μικρή ηλικία ο Νίτσε έδειχνε ασυνήθιστη ευαισθησία στη μουσική. Οικογενειακές διηγήσεις από τα παιδικά του χρόνια μαρτυρούν ότι ήταν σημαντικότερη για εκείνον από την ομιλία: ως νήπιο ήταν τόσο απολαυστικά ήσυχος, που ήταν η μοναδική παρουσία την οποία επέτρεπε ο πατέρας του, ο πάστορας Καρλ Λούντβιχ Νίτσε, ¹¹ στο γραφείο του με την ξύλινη επένδυση στους τοίχους τις ώρες που ασχολούνταν με τις εργασίες της ενορίας και συνέτασσε τα κηρύγματά του. Πατέρας και γιος περνούσαν

συντροφιά ώρες και μέρες με ομαλή μονοτονία, όμως, όπως πολλά δίχρονα και τρίχρονα, καμιά φορά ο μικρός Φρίντριχ καταλαμβανόταν από βίαια ξεσπάσματα οργής, ουρλιάζοντας και χτυπώντας μανιασμένα τα χέρια και τα πόδια του. Τίποτα δεν μπορούσε να τον ησυχάσει, ούτε η μητέρα του, ούτε παιχνίδια, ούτε φαγητό, ούτε ποτό, παρά μονάχα ο πατέρας του που σήκωνε το σκέπασμα του πιάνου και έπαιζε μουσική.

Σε μια μουσική χώρα ο πάστορας Νίτσε ήταν εξαιρετικά προικισμένος στο κλαβιέ· ερχόταν κόσμος από μακριά να τον ακούσει να παίζει. Ήταν λουθηρανός πάστορας στην ενορία του Ρέκεν, νότια της Λειψίας, όπου ο Γιόχαν Σεμπάστιαν Μπαχ είχε διατελέσει διευθυντής ορχήστρας επί είκοσι επτά χρόνια έως και τον θάνατό του. Ο Καρλ Λούντβιχ ήταν γνωστός για τα ρεσιτάλ του με έργα του Μπαχ. Επίσης ήταν ονομαστός για το εξαιρετικό ταλέντο του στον αυτοσχεδιασμό, το οποίο θα κληρονομούσε ο Νίτσε.

Οι πρόγονοί του ήταν απλοί Σάξονες, χασάπηδες και αγρότες που έβγαζαν το ψωμί τους στην περιοχή γύρω από την πόλη Νάουμπουργκ. Ο πατέρας του Καρλ Λούντβιχ, ο Φρίντριχ Άουγκουστ Νίτσε, ανέβασε την οικογένεια στην κοινωνική κλίμακα ενδύμενος το σχήμα και βελτίωσε ακόμη περισσότερο τη θέση του μέσω του γάμου του με την Έρντμουτε Κράουσε, η οποία ήταν κόρη αρχιδιακόνου. Γυναίκα απολύτως ναπολεόντειων προτιμήσεων, γέννησε τον πατέρα του Νίτσε, τον Καρλ Λούντβιχ, στις 10 Οκτωβρίου 1813, λίγες ημέρες πριν από τη Μάχη των Εθνών, γνωστή και ως Μάχη της Λειψίας, πολύ κοντά στο πεδίο όπου ηττήθηκε ο Ναπολέοντας. Του Νίτσε τού άρεσε πολύ να διηγείται αυτή την ιστορία. Θεωρούσε τον Ναπολέοντα τον τελευταίο μεγάλο ανηθικιστή, τον τελευταίο ασκητή της εξουσίας χωρίς συνείδηση, σύνθεση υπερανθρώπου και τέρατος, και φαντασιωνόταν πως αυτή η μάλλον ισχνή σύνδεση του πρόσφερε μια προγεννητική φυσιοψυχολογική δικαιολόγηση για τη γοητεία που του ασκούσε ο ήρωας. Μια από τις απραγματοποίητες φιλοδοξίες της ζωής του ήταν να επισκεφτεί την Κορσική.

Ο Καρλ Λούντβιχ, όπως ήταν φυσικό, προοριζόταν να ακολουθήσει τα βήματα του πατέρα του στην Εκκλησία. Φοίτησε στο κοντινό Πανεπιστήμιο της Χάλλης, που ήταν ξακουστό για τη θεολογική σχολή του. Εκεί σπούδασε θεολογία, λατινικά, ελληνικά και γαλλικά, ελληνική και εβραϊκή ιστορία, κλασική φιλολογία και βιβλική ερμηνευτική. Δεν ήταν ούτε εξαιρετικός φοιτητής ούτε χαζός. Ήταν γνωστός για την επιμέλειά του και κέρδισε βραβείο ευγλωττίας. Βγαίνοντας από το πανεπιστήμιο στα είκοσι

ένα, ανέλαβε θέση προγυμναστή στη μεγαλούπολη του Άλτενμπουργκ, περίπου πενήντα χιλιόμετρα νότια της Λειψίας.

Ο Καρλ Λούντβιχ ήταν συντηρητικός και φιλομοναρχικός. Χάρη σε αυτά τα στέρεα γνωρίσματα τον πρόσεξε ο κυβερνών δούκας Ιωσήφ του Σαξ-Άλτενμπουργκ, ο οποίος του ανέθεσε την επίβλεψη της εκπαίδευσης των τριών θυγατέρων του, της Θηρεσίας, της Ελισάβετ και της Αλεξάνδρας. Ο Καρλ Λούντβιχ ήταν ακόμη εικοσάρης, όμως κατόρθωσε να επιτελέσει το έργο του θαυμάσια και δίχως ίχνος αισθηματικών περιπετειών.

Έπειτα από επτά χρόνια διδασκαλίας έκανε αίτηση για τη θέση του πάστορα στην ενορία του Ρέκεν, στον εύφορο αλλά άδεντρο κάμπο περίπου είκοσι πέντε χιλιόμετρα νοτιοδυτικά της Λειψίας. Το 1842 εγκαταστάθηκε στο πρεσβυτέριο με τη χήρα πλέον μητέρα του, την Έρντμουτε. Το πρεσβυτέριο βρισκόταν πλάι σε μια από τις παλαιότερες εκκλησίες της επαρχίας της Σαξονίας, μια αρχαία οχυρωμένη εκκλησία που χρονολογούνταν από το πρώτο μισό του δωδέκατου αιώνα. Υπό τον Φρειδερίκο Μπαρμπαρόσα, ο ψηλός ορθογώνιος πύργος της λειτουργούσε και ως φυλάκιο του μεγάλου κάμπου που υπερασπίζονταν οι Ιππότες του Κρατς. Μέσα στο σκευοφυλάκιο υψωνόταν ένα πελώριο πέτρινο ομοίωμα ενός ιππότη. Τρομοκρατούσε τον Νίτσε όταν ήταν παιδί, καθώς όποτε ο ήλιος έπεφτε στα ένθετα μάτια από ρομπινί γυαλί τα έκανε να αστράφτουν και να λάμπουν.

Σε μια επίσκεψη στην ενορία του Πομπλς η δεκαεφτάχρονη κόρη ενός ιερέα της περιοχής τράβηξε το βλέμμα του εικοσιενιάχρονου πάστορα Καρλ Λούντβιχ. Η Φραντσίσκα Έλερ δεν ήταν ιδιαίτερα μορφωμένη, όμως είχε απλή και βαθιά χριστιανική πίστη και δεν ζητούσε πιο ένδοξο πεπρωμένο πέρα από το να υποστηρίξει τον σύζυγό της στη διαδρομή του στη θνητή κοιλάδα των δακρύων.

Παντρεύτηκε ανήμερα των τριακοστών γενεθλίων του, στις 10 Οκτωβρίου 1843. Ο Καρλ Λούντβιχ έφερε τη σύζυγό του στο πρεσβυτέριο του Ρέκεν, όπου το νοικοκυριό εξουσίαζε η Έρντμουτε, πλέον αδιάλλακτη materfamilias εξήντα τεσσάρων ετών, που φορούσε τον αυστηρό σκούφο και τις φεύτικες μπούκλες της προηγούμενης γενιάς. Υπεραγαπούσε τον γιο της, έκανε κουμάντο στα οικονομικά και επιπλέον έλεγχε το σπίτι εκμεταλλεόμενη την «ευαίσθητη ακοή» της, που απαιτούσε την ένταση διαρκώς pianissimo.

Τα υπόλοιπα μέλη του σπιτιού ήταν οι δύο φιλάσθενες και νευρωτικές μεγαλύτερες ετεροθαλείς αδελφές του πάστορα, οι θείες του Νίτσε Αουγκούστα και Ροζαλί. Η θεία Αουγκούστα γινόταν θυσία στο νοικοκυριό και δεν επέτρεπε στη νιόπαντρη Φραντσίσκα να φανεί χρήσιμη στην κουζίνα,

μην και τής χαλάσει το μαρτύριο. «Άσε μου τουλάχιστον αυτή την παρηγοριά» έλεγε η θεία Αουγκούστα όποτε η Φραντσίσκα προσφερόταν να βοηθήσει. Η Ροζαλί είχε πιο πνευματικές τάσεις: γινόταν θυσία σε φιλανθρωπικούς σκοπούς. Και οι δύο θείες έπασχαν από τη διαδεδομένη πάθηση της εποχής, τα νεύρα, και ήταν αιωνίως πέντε βήματα μακριά από το ντουλάπι με τα φάρμακα που δεν μπορούσαν ποτέ να τις θεραπεύσουν. Αυτή η τριάδα γηραιών γυναικών κατέστησε ουσιαστικά τη Φραντσίσκα, τη νύφη, άχρηστη μέσα στο ίδιο της το σπίτι. Ευτυχώς, λίγους μήνες μετά τον γάμο έμεινε έγκυος στον Φρίντριχ.

Ο Φρίντριχ Βίλχελμ Νίτσε γεννήθηκε στις 15 Οκτωβρίου 1844 και βαπτίστηκε στην εκκλησία του Ρέκεν από τον πατέρα του, που του έδωσε το όνομα του βασιλιά, του Φρειδερίκου Γουλιέλμου Δ΄ της Πρωσίας. Δύο χρόνια αργότερα, στις 10 Ιουλίου 1846, γεννήθηκε ένα κορίτσι που ονομάστηκε Τερέζα Ελίζαμπετ Αλεξάνδρα από τις τρεις πριγκίπισσες του Άλτενμπουργκ που είχε διδάξει ο πατέρας τους. Τη φώναζαν ανέκαθεν Ελίζαμπετ. Δύο χρόνια αργότερα, τον Φεβρουάριο, γεννήθηκε άλλο ένα αγόρι, και ονομάστηκε Γιόζεφ από τον δούκα του Άλτενμπουργκ.

Ο πάστορας ήταν ευσεβής και πατριώτης, όμως έπασχε και αυτός από τις νευρικές διαταραχές που ταλάνιζαν τη μητέρα και τις ετεροθαλείς αδελφές του. Κλεινόταν στο γραφείο του επί ώρες και αρνούνταν να φάει, να πει και να μιλήσει. Το ανησυχητικότερο ήταν πως τον έπιαναν μυστηριώδεις κρίσεις, κατά τις οποίες σταματούσε να μιλά στη μέση της πρότασης και κοιτούσε απλανάως το κενό. Η Φραντσίσκα έτρεχε και τον τράνταζε για να ξυπνήσει, μα όταν «ξυπνούσε» δεν είχε επίγνωση της διακοπής στη συνειδητότητά του.

Η Φραντσίσκα συμβουλευτήκε τον δόκτορα Γκούτγιαρ, τον οικογενειακό γιατρό, ο οποίος διέγινωσε «νεύρα» και σύστησε ανάπαυση, όμως τα συμπτώματα επιδεινώθηκαν ώσπου εντέλει ο πάστορας αναγκάστηκε να αποσυρθεί από τα καθήκοντα της ενορίας. Οι μυστήριοι παροξυσμοί διαγνώστηκαν ως «μαλάκυνση εγκεφάλου» και ο πάστορας επί μήνες βασανιζόταν από εξάντληση, επώδυνους πονοκεφάλους και κρίσεις εμετού, ενώ απώλεσε κατά το ήμισυ την όρασή του. Το φθινόπωρο του 1848, σε ηλικία τριάντα πέντε ετών και παντρεμένος μόλις πέντε χρόνια, έμεινε κλινήρης και η ενεργητική ζωή του ουσιαστικά διακόπηκε.

Η ζωή της Φραντσίσκα ήταν ασφυκτική υπό την Έρντμουτε, τις δύο νευρωτικές θείες και την προϊούσα εξασθένιση του συζύγου της. Οι ενήλικες στο πρεσβυτέριο αντάλλασσαν σκοτεινούς μορφασμούς και συγκαλυμμένα

νεύματα, όμως με κάποιον τρόπο η Φραντσίσκα κατόρθωσε να προφυλάξει τα παιδιά της από τη νοσηρή ατμόσφαιρα. Στα απομνημονεύματα που έγραψαν ο Φρίντριχ και η Ελίζαμπετ για τα παιδικά τους χρόνια αφηγούνται και οι δυο την ελευθερία και την ελαφρότητα που έβρισκαν στη φαινομενικά απέραντη παιδική χαρά τους, που περιλάμβανε τον ψηλό πύργο της εκκλησίας, την αυλή του αγροκτήματος, το περιβόλι και τον ανθόκηπο. Υπήρχαν λιμνούλες κάτω από ιτιές στις πράσινες σπηλιές των οποίων χώνονταν για να ακούσουν τα πουλιά και να παρακολουθήσουν τα γοργά ψάρια να γλιστράνε κάτω από τη γυαλιστερή επιφάνεια του νερού. Ένωσαν πως το χλοερό κοιμητήριο πίσω από το σπίτι ήταν «φιλικό», όμως δεν έπαιζαν ανάμεσα στις αρχαίες πλάκες του εξαιτίας των τριών στενών φεγγιτών της στέγης από εκείνη την πλευρά του σπιτιού που έμοιαζαν να κοιτάζουν βλοσυρά προς τα κάτω σαν το βλέμμα του Θεού που τα πανθ' ορά.

Τα βάσανα του Καρλ Λούντβιχ χειροτέρεψαν. Έχασε την ομιλία του και η επιδείνωση της όρασής του κατέληξε σε πλήρη τύφλωση. Πέθανε στις 30 Ιουλίου 1849, σε ηλικία μόλις τριάντα πέντε ετών.

«Η ενορία τού είχε ετοιμάσει μια πέτρινη κρύπτη. [...] Ω, δεν θα φύγει ποτέ από τα αυτιά μου ο υπόκωφος χτύπος από εκείνες τις καμπάνες. Δεν θα ξεχάσω ποτέ τη μελαγχολική μελωδία του ύμνου "Ίησού, παρηγοριά μου"! Στους κενούς χώρους της εκκλησίας βρούσαν οι ήχοι του οργάνου» έγραψε ο δεκατριάχρονος Νίτσε στα απομνημονεύματα της παιδικής του ηλικίας.¹²

«Την ίδια εποχή είδα σε όνειρο πως άκουσα το εκκλησιαστικό όργανο να παίζει στην εκκλησία τη μουσική που είχα ακούσει στην κηδεία του πατέρα μου. Μόλις αντιλήφθηκα από πού προέρχονταν αυτοί οι ήχοι άνοιξε ξαφνικά ένας τάφος και από μέσα βγήκε ο πατέρας μου τυλιγμένος σε λινό σάβανο. Έτρεξε στην εκκλησία και επέστρεψε με ένα παιδί στην αγκαλιά. Ο τύμβος άνοιξε πάλι, ο πατέρας μου μπήκε μέσα και η πλάκα έκλεισε πάνω από το άνοιγμα. Οι ρεγχώδεις ήχοι του οργάνου έπαψαν μεμιάς, και ξύπνησα. Την επόμενη ημέρα ο μικρός Γιόζεφ αρρώστησε ξαφνικά, κυριεύτηκε από βίαιους σπασμούς και λίγες ώρες αργότερα πέθανε. Η θλίψη μας ήταν άμετρη. Το όνειρό μου είχε βγει πέρα για πέρα αληθινό. Το μικροσκοπικό σώμα εναποτέθηκε στην αγκαλιά του πατέρα του».¹³

Η αιτία που οδήγησε τον πάστορα Νίτσε στον θάνατο έχει ερευνηθεί εκτεταμένα. Το ερώτημα εάν ο πάστορας πέθανε παράφρων έχει μεγάλη σημασία για την επόμενη γενιά, επειδή και ο ίδιος ο Νίτσε βασανιζόταν από συμπτώματα παρόμοια με του πατέρα του προτού παραφρονήσει ξαφνικά και δραματικά το 1888, στα σαράντα τέσσερά του χρόνια, παραμένο-

ντας φρενοβλαβής έως τον θάνατό του το 1900. Η εκτενής βιβλιογραφία για το θέμα εξακολουθεί να μεγαλώνει, όμως το πρώτο βιβλίο, *Über das Pathologische bei Nietzsche*, εκδόθηκε το 1902, μόλις δύο χρόνια μετά τον θάνατό του. Ο συγγραφέας δρ Πάουλ Γιούλιους Μέμπιους¹⁴ ήταν ένας καταξιωμένος πρωτοπόρος νευρολόγος που από τη δεκαετία του 1870 και μετά ειδικευόταν στις κληρονομικές νευρικές διαταραχές. Ο Φρόντ ονόμασε τον Μέμπιους έναν από τους πατέρες της ψυχοθεραπείας, και το σημαντικότερο ήταν ότι αντλούσε πληροφορίες απευθείας από την έκθεση νεκροφίας-νεκροτομής του πάστορα Νίτσε η οποία αποκάλυψε *Gehirnweichung*, μαλάκυνση εγκεφάλου, όρος που συνηθιζόταν τον δέκατο ένατο αιώνα για να περιγράψει ποικίλες εκφυλιστικές εγκεφαλικές παθήσεις.

Οι σύγχρονες ερμηνείες περιλαμβάνουν γενικό εκφυλισμό, εγκεφαλικό όγκο, φυμάτωμα εγκεφάλου, ακόμη και βραδεία εγκεφαλική αιμορραγία λόγω τραύματος. Σε αντίθεση με τον πατέρα του, στον Νίτσε δεν έγινε νεκροτομή, και έτσι ήταν αδύνατον για τον Μέμπιους ή άλλους μεταγενέστερους ερευνητές να συγκρίνουν τους δύο εγκεφάλους, όμως ο Μέμπιους, ερευνώντας τον ευρύτερο οικογενειακό κύκλο, αποκάλυψε τάση προς ψυχικές παθήσεις στην οικογένεια από την πλευρά της μητέρας. Ένας θείος αυτοκτόνησε, προφανώς προτιμώντας τον θάνατο από τον εγκλεισμό σε *Irrenhaus*, σε άσυλο φρενοβλαβών. Από την πλευρά του πατέρα, τα αδέρφια της γιαγιάς του Νίτσε, της Έρντμουτε, περιγράφονταν ως «διανοητικά ανώμαλα». Ένας αυτοκτόνησε και δύο άλλοι εμφάνισαν κάποιο είδος ψυχικής νόσου, με τον έναν να χρήζει ψυχιατρικής φροντίδας.¹⁵

Προτού εγκαταλείψουμε εντελώς αυτές τις εικασίες, πρέπει να θίξουμε το θέμα του θανάτου του μικρού αδελφού του Νίτσε. Ο Γιόζεφ πάθαινε κρίσεις προτού καταλήξει από θανατηφόρο εγκεφαλικό. Είναι αδύνατον να βγει οριστικό συμπέρασμα, ωστόσο δεν υπάρχει αμφιβολία πως η οικογένεια Νίτσε είχε πράγματι έντονη τάση προς την ψυχική και νευρολογική ανισορροπία.

Ο Καρλ Λούντβιχ Νίτσε ήταν τριάντα πέντε ετών όταν πέθανε. Η Φραντσίσκα τότε ήταν είκοσι πέντε, ο Νίτσε τεσσάρων και η Ελίζαμπετ τριών. Η οικογένεια έπρεπε να εγκαταλείψει το πρεσβυτέριο για να εγκατασταθεί ο νέος πάστορας. Η γιαγιά Έρντμουτε αποφάσισε να επιστρέψει στο Νάουμπουργκ, όπου είχε εξαιρετικές διασυνδέσεις. Ο αδελφός της είχε χρηματίσει ιεροκήρυκας στη μητρόπολη. Νοίκιασε ένα ισόγειο διαμέρισμα στη Νοϋγκάσσε, έναν φτωχικό αλλά αξιοπρεπή δρόμο ημιανεξάρτητων μονοκατοικιών. Η Έρντμουτε κράτησε το μπροστινό δωμάτιο για την ίδια και

εγκατέστησε τη θεία Ροζαλί και τη θεία Αουγκούστα στο διπλανό δωμάτιο.

Η Φραντσίσκα λάμβανε σύνταξη χηρείας ενενήντα τάλιρα τον χρόνο, προσαυξημένη κατά οχτώ τάλιρα για κάθε παιδί. Λάμβανε επίσης ένα μικρό συμπληρωματικό επίδομα από την Αυλή του Άλτενμπουργκ, όμως και πάλι δεν έφταναν για να συντηρήσει δικό της σπίτι. Εγκαταστάθηκε μαζί με τα παιδιά στα δύο χειρότερα δωμάτια στο πίσω μέρος του σπιτιού της Έρντμουτε, όπου ο Νίτσε και η αδελφή του μοιράζονταν μία κρεβατοκάμαρα.

«Ήταν φριχτό για μας να μένουμε στην πόλη, αφού είχαμε ζήσει τόσο καιρό στην εξοχή» έγραψε ο Νίτσε. «Αποφεύγαμε τους σκοτεινούς δρόμους και αναζητούσαμε ανοιχτούς χώρους, σαν πουλιά που προσπαθούν να δραπετεύσουν από το κλουβί [...] οι πελώριες εκκλησίες και τα κτίρια της αγοράς, με το Rathaus [δημαρχείο] και το σιντριβάνι, τα πλήθη ανθρώπων στα οποία δεν ήμουν συνηθισμένος. [...] Με κατέπληξε το γεγονός ότι συχνά αυτοί οι άνθρωποι δεν γνωρίζονταν μεταξύ τους [...] ένα από τα πράγματα που με τάραξαν περισσότερο ήταν οι μεγάλοι πλακόστρωτοι δρόμοι».¹⁶

Το Νάουμπουργκ, που είχε δεκαπέντε χιλιάδες κατοίκους, ήταν πράγματι τρομακτικό μέρος για τα παιδιά από το μικροσκοπικό χωριουδάκι του Ρέκεν. Σήμερα γνωρίζουμε το Νάουμπουργκ ως γραφικό και ρομαντικό, σαν εικόνα βγαλμένη από μεσαιωνικό Βιβλίο των Ωρών, ένα σύμπλεγμα από ανοιχτόχρωμους πύργους που υψώνονται σε μια καμπή του ποταμού Ζάαλε, όμως την εποχή που εγκαταστάθηκε εκεί η οικογένεια Νίτσε ο Ζάαλε δεν ήταν διακοσμητική τάφος, αλλά αληθινό αμυντικό εργαλείο γεμάτο οχυρώσεις.

Δύο χρόνια προτού η οικογένεια πάει να ζήσει στο Νάουμπουργκ οι επαναστάσεις του 1848-49 είχαν συγκλονίσει την Ευρώπη με σπασμούς ελευθεριακών εξεγέρσεων, που είχαν προκαλέσει αποστροφή στον ετοιμοθάνατο μοναρχικό πατέρα του Νίτσε. Ο Ρίχαρντ Βάγκνερ, από την άλλη μεριά, είχε υποστηρίξει ολόψυχα την επαναστατική εποχή, από την οποία ανέμενε να επέλθει πλήρης αναγέννηση στην τέχνη, στην κοινωνία και στη θρησκεία. Ο Βάγκνερ αγωνίστηκε πλάι στον Ρώσο αναρχικό Μιχαήλ Μπακούνιν στα οδοφράγματα της εξέγερσης της Δρέσδης τον Μάιο του 1849. Χρηματοδότησε την προμήθεια χειροβομβίδων για τους επαναστάτες. Μετά την αποκάλυψη αυτού του γεγονότος εξορίστηκε, πράγμα που εξηγεί γιατί ζούσε στην Ελβετία όταν έγινε η συνάντηση με τον Νίτσε.

Η Γερμανία της δεκαετίας του 1850 ήταν η Γερμανία της Συνομοσπονδίας (1815-66), μιας ένωσης των κρατιδίων που σχηματίστηκαν όταν

χαράχτηκε εκ νέου ο χάρτης της Ευρώπης στο Συνέδριο της Βιέννης μετά την ήττα του Ναπολέοντα. Η Συνομοσπονδία απαρτιζόταν από τριάντα εννέα αυτόνομα γερμανικά κρατίδια τα οποία κυβερνούσαν πρίγκιπες, δούκες, επίσκοποι, εκλέκτορες και ούτω καθεξής. Ο κατακερματισμός σε μικρά και στενόμυαλα κρατίδια σήμαινε πως δεν υπήρχε εθνικός στρατός, κοινή φορολογική δομή, ενιαία οικονομική πολιτική ούτε αληθινή πολιτική αρχή. Ηγεμόνας μηχανορραφούσε εναντίον ηγεμόνα, και ήταν όλοι υπερβολικά κοντόφθαλμοι για να δουν τα πλεονεκτήματα της ενοποίησης. Το γεγονός ότι η Συνομοσπονδία συμπεριλάμβανε Τσέχους στη Βοημία, Δανούς στο Χόλσταϊν και Ιταλούς στο Τιρόλο περιέπλεκε ακόμη περισσότερο τα πράγματα. Στο Αννόβερο ηγεμόνευε ο βασιλιάς της Αγγλίας έως το 1837, στο Χόλσταϊν ο βασιλιάς της Δανίας και στο Λουξεμβούργο ο βασιλιάς της Ολλανδίας. Το 1815 που σχηματίστηκε η *Deutscher Bund* η Αυστρία αποτελούσε κυρίαρχο μέλος της συνομοσπονδίας, όμως καθώς περνούσαν τα χρόνια και η εξουσία του Αυστριακού καγκελάριου Μέττερνιχ έφθινε, το μεγάλο, πλούσιο σε ορυκτά κράτος της Πρωσίας γινόταν ολοένα πιο εύρωστο και επιθετικό, υπό τον καγκελάριο Όττο φον Μπίσμαρκ.

Η πόλη του Νάουμπουργκ, στην επαρχία της Σαξονίας, ανήκε στον βασιλιά της Πρωσίας. Ο οχυρωματικός χαρακτήρας της πόλης που μνημονεύει ο Νίτσε δεν οφείλεται μόνο στις εσωτερικές προστριβές της Συνομοσπονδίας, αλλά και στην εποχή που την απειλούσε η Γαλλία. Πέντε βαριές πύλες σφράγιζαν την πόλη τη νύχτα. Μόνο εάν χτυπούσε ο πολίτης πολύ δυνατά και δωροδοκούσε τη νυχτερινή φρουρά μπορούσε να ξαναμπει στην πόλη. Ο Νίτσε και η αδελφή του απολάμβαναν εξορμήσεις «στα όμορφα βουνά, τις ποταμίσιες κοιλάδες, τις αίθουσες και τα κάστρα» εκεί τριγύρω, όμως έπρεπε να έχουν τον νου τους στην Καμπάνα (την οποία αργότερα συμπεριέλαβε στον *Ζαρατούστρα* ως «την καμπάνα που έζησε περισσότερα πράγματα από κάθε άνθρωπο, που ήδη μέτρησε τους οδυνηρούς χτύπους της καρδιάς των πατέρων μας»¹⁷) από τον φόβο μη βιώσουν τη φρίκη του Χάνσελ και της Γκρέτελ περνώντας τη νύχτα κλειδωμένοι απέξω.

Το Νάουμπουργκ σφιχταγκάλιαζε το μαύρο *Thüringer Wald*, το αρχέγονο γερμανικό δάσος της Θουριγγίας με τους τύμβους αρχαίων ηρώων, τις δρακοσπηλιές, τα ντολμέν και τις μαύρες αβύσσους, που από τις απαρχές της γερμανικής μυθολογίας συμβόλιζαν το παράλογο και το ανεξέλεγκτο του γερμανικού υποσυνείδητου. Ο Βάγκνερ το οικειοποιήθηκε για το νοερό ταξίδι του Βόταν προς τον ενστερνισμό του χάους, που κατέληξε στην

καταστροφή της παλαιάς τάξης πραγμάτων μέσα από τον θάνατο των θεών και την ακύρωση όλων των παλαιών συμβάσεων. Ο Νίτσε θα το χαρακτηρίζε αρχικά δαιμονικό και αργότερα διονυσιακό.

Δεν υπήρχε τίποτα πιο απολλώνειο, απαραίτητο και λογικό από την ίδια την πόλη του Νάουμπουργκ. Στην κοίτη του Ζάαλε κυλούσαν ο ορθός λόγος, η ευημερία και μια έφεση προς τον ρομαντικό συντηρητισμό. Είχε ξεκινήσει ως κέντρο εμπορίου, ζωτικός χώρος ειρήνης ανάμεσα σε αρχαίες εμπόλεμες φυλές. Με τα χρόνια αναπτύχθηκε σε μεσαιωνικό κέντρο γερμανικών τεχνών και συντεχνιακών επαγγελματιών. Μετά την ίδρυση της μητρόπολης το 1028, η Εκκλησία και το κράτος είχαν αναπτυχθεί παράλληλα, αρμονικά και λογικά μέσα στους αιώνες, ιδίως τα χρόνια του προτεσταντισμού, συνεπώς όταν ήρθε να μείνει εδώ ο Νίτσε, το Νάουμπουργκ ήταν μια μεγάλη πόλη αστικής σταθερότητας, ένας τόπος καθαρής ζωής. Τα δίδυμα αρχιτεκτονικά θαύματα που διέθετε, η μητρόπολη και το εξίσου μεγαλοπρεπές δημαρχείο, έδειχναν με πόση επιτυχία μπορούσαν να ακμάσουν η Εκκλησία και το κράτος εάν η θρησκευτική και η πολιτική αρετή γίνονταν αξεδιάλυτες διαμέσου της αρμονικής συνεργασίας εντός μιας ευκατάστατης, οπισθοδρομικής κοινωνίας.

Την εποχή που η γιαγιά Έρντμουτε μεγάλωνε στο Νάουμπουργκ ο θρησκευτικός κύκλος του διαπνεόταν από τα απλά λουθηρανικά ιδεώδη του καθήκοντος, της σεμνότητας, της απλότητας και της αυτοσυγκράτησης, όμως η επιστροφή της στην πόλη συνέπεσε με το κίνημα της Αφύπνισης, το οποίο έδινε προτεραιότητα στη θρησκευτική ζέση και στη θεία αποκάλυψη έναντι της ορθολογικής πίστης. Οι πιστοί δήλωναν αναγεννημένοι. Κατήγγειλαν δημόσια πως ήταν άσωτοι αμαρτωλοί. Αυτή η καινοφανής συμπεριφορά δεν ταίριαζε στις κυρίες Νίτσε, και μολονότι δεν υπήρχε η παραμικρή παρέκκλιση από την πρόθεση να ακολουθήσει ο Φρίντριχ τα χνάρια του πατέρα και του παππού του στην Εκκλησία, δεν τέθηκε θέμα προσχώρησης της οικογένειας σε έναν τόσο εκδηλωτικό εκκλησιαστικό κύκλο. Αντιθέτως, έπιασαν φιλίες με συζύγους δικαστικών λειτουργών και δικαστών του Ανώτατου Δικαστηρίου, ένα πλούσιο και ισχυρό κομμάτι της επαρχιακής κοινωνίας που δεν μαστιζόταν από καινά δαιμόνια.

Μέσα στην αργή κίνηση της συντηρητικής κοινωνίας που προχωρούσε με ρυθμό σαλιγκαριού οι δύο χήρες κληρικών Έρντμουτε και Φραντσίσκα, με τη σταθερή, αν και όχι ιδιαίτερα καλή οικονομική κατάσταση, ανταποκρίνονταν επαρκώς στη θέση των καθωσπρέπει κυριών που θα μπορούσαν να φανούν χρήσιμες στην παλαιά φρουρά με αντάλλαγμα τη διακριτική

προστασία. Ο Νίτσε πόρρω απείχε από το να προκαλεί τις ηθικολογικές συμβάσεις, γεγονός που ομολογεί με θλίψη όταν περιγράφει τον εαυτό του κατά τα παιδικά του χρόνια στο Νάουμπουργκ να φέρεται πάντοτε με την αξιοπρέπεια ενός κανονικού μικρού φιλισταίου. Ωστόσο, παρότι το κείμενο που έγραφε περιγράφοντας την επίσκεψη του βασιλιά στο Νάουμπουργκ στα δέκα του χρόνια δεν φανερώνει πρώιμα ίχνη πολιτικής σκέψης, σίγουρα φανερώνει πρώιμο λογοτεχνικό ταλέντο:

«Ο αγαπημένος μας Βασιλιάς τίμησε το Νάουμπουργκ με την παρουσία του. Για την περίπτωση έγιναν μεγάλες ετοιμασίες. Όλοι οι μαθητές στολίστηκαν με ασπρόμαυρα διακριτικά και στήθηκαν στην αγορά από τις έντεκα η ώρα το πρωί περιμένοντας την άφιξη του Πατέρα του Λαού. Ο ουρανός συννέφιασε, έπιασε βροχή – ο Βασιλιάς δεν θα ερχόταν! Χτύπησε δώδεκα – ο Βασιλιάς δεν ήρθε. Πολλά παιδιά άρχισαν να πεινούν. Έπιασε πάλι μπόρα, οι δρόμοι γέμισαν λάσπη. Χτύπησε μία – η ανυπομονησία εντάθηκε. Ξαφνικά, κατά τις δύο περίπου, άρχισαν να σημαίνουν οι καμπάνες και ο ουρανός χαμογέλασε μέσα από τα δάκρυά του στο πλήθος που λικνιζόταν χαρούμενο. Κατόπιν ακούσαμε το κροτάλισμα της άμαξας· δυνατές επευφημίες ξέσπασαν σε όλη την πόλη. Κουνούσαμε τα πηλήκιά μας με έξαλλη χαρά και κραυγάζαμε όσο πιο δυνατά μπορούσαμε. Φρέσκος αέρας ανέμισε τις μυριάδες σημαίες που κρέμονταν από τις στέγες, όλες οι καμπάνες της πόλης σήμαναν και το αμέτρητο πλήθος φώναζε, παραληρούσε και κυριολεκτικά έσπρωχνε την άμαξα προς τη μητρόπολη. Στις κόγχες του ιερού οικοδομήματος μια ομάδα από μικρά κορίτσια με λευκά φορέματα και γιρλάντες από λουλούδια στα μαλλιά στέκονταν σε σχήμα πυραμίδας. Εδώ κατέβηκε ο Βασιλιάς [...]».¹⁸

Την ίδια χρονιά, το 1854, ο Νίτσε ανέπτυξε θερμό ενδιαφέρον για τον Πόλεμο της Κριμαίας. Επί αιώνες η χερσόνησος της Κριμαίας, που πρόβαλλε σε στρατηγικό σημείο στη Μαύρη Θάλασσα, αποτελούσε το μήλο της έριδος μεταξύ Ρωσίας και Τουρκίας. Αυτή την περίοδο βρισκόταν στην κατοχή της Ρωσίας και ο στρατός του τσάρου Νικόλαου Α΄ πολεμούσε με τις δυνάμεις της οθωμανικής αυτοκρατορίας και των συμμάχων της, της Αγγλίας και της Γαλλίας. Ήταν ο πρώτος πόλεμος που καλύφθηκε από φωτογράφους. Χάρη στον ηλεκτρικό τηλεγράφο, οι αναφορές έρχονταν από το μέτωπο σχεδόν τη στιγμή που συνέβαιναν. Ο Νίτσε και οι φίλοι του από το σχολείο Βίλχελμ Πίντερ και Γκούσταφ Κρουγκ παρακολουθούσαν μακρινώς τις εκστρατείες. Ξόδευαν το χαρτζιλίκι τους σε μολυβένια στρατιωτικάκια, μελετούσαν χάρτες και κατασκεύαζαν μοντέλα των πεδίων των

μαχών, διαμόρφωσαν μια λιμνούλα να αναπαριστά το λιμάνι της Σεβαστούπολης και έφτιαχναν στόλους από χάρτινα καραβάκια. Για να αναπαράσκησουν τους βομβαρδισμούς έπλαθαν βόλους από κερί και νιτρικό κάλιο, τους άναβαν και τους πετούσαν στα μοντέλα τους. Ήταν τρομερά συναρπαστικό να βλέπουν τις φλεγόμενες μπάλες να σκίζουν τον αέρα, να πετυχαίνουν τον στόχο και να ανάβουν φωτιές. Μια μέρα, όμως, ο Γκούσταφ εμφανίστηκε στο πεδίο της μάχης μουτρωμένος. Η Σεβαστούπολη έπεσε, τους ανακοίνωσε· ο πόλεμος είχε τελειώσει. Εξοργισμένα τα αγόρια ξέσπασαν τον θυμό τους στη μικρογραφία της Κριμαίας και εγκατέλειψαν το παιχνίδι, μα πριν περάσει πολύς καιρός ξανάρχισαν να παίζουν Τρωικό Πόλεμο.

Η φιλελληνικότητα ήταν έντονη στη Γερμανία εκείνη την εποχή, τα πολυάριθμα κρατίδια της οποίας φαντάζονταν μέλλον και δόξα ανάλογα των αρχαίων ελληνικών πόλεων-κρατών. «Γίναμε τόσο παθιασμένοι μικροί Έλληνες» έγραψε η Ελίζαμπετ «που πετούσαμε ακόντια και δίσκους (ξύλινα πιάτα), εξασκούμασταν στο άλμα εις ύψος και κάναμε αγώνες δρόμου». Ο Νίτσε έγραψε δύο θεατρικά έργα, τους *Θεούς του Ολύμπου* και την *Άλωση της Τροίας*, τα οποία ανέβασε για την οικογένειά του, αφού έπεισε τους φίλους του Βίλχελμ Πίντερ και Γκούσταφ Κρουγκ, και την αδελφή του, την Ελίζαμπετ, να παίξουν τους υπόλοιπους ρόλους.

Η μητέρα του τον είχε μάθει γραφή και ανάγνωση στα πέντε του χρόνια. Η εκπαίδευση των αγοριών ξεκινούσε στα έξι, και έτσι το 1850 γράφτηκε στο δημοτικό σχολείο όπου φοιτούσαν τα παιδιά των φτωχών. Η Ελίζαμπετ, που την απασχολούσε το γόητρο της οικογένειας, δηλώνει στη βιογραφία του αδελφού της ότι αυτό συνέβη λόγω της θεωρίας της γιαγιάς Έρντμουτε πως «Ως την ηλικία των οχτώ ή των δέκα ετών τα παιδιά, ακόμη κι αν ανήκουν σε πολύ διαφορετικές κοινωνικές θέσεις, πρέπει να διδάσκονται όλα μαζί· έτσι τα παιδιά που προέρχονταν από τις ανώτερες τάξεις θα αντιλαμβάνονταν καλύτερα τη νοοτροπία των κατώτερων στρωμάτων».¹⁹ Αυτά, ωστόσο, σύμφωνα με τη μητέρα τους, ήταν ανοησίες. Φοιτούσε εκεί επειδή ήταν φτωχοί.

Η πρόωρη ανάπτυξη του Νίτσε, η σοβαρότητά του, η ακρίβεια στη σκέψη και στον λόγο, σε συνδυασμό με τα πολύ μυωπικά μάτια που διαρκώς πάλευαν να εστιάσουν σε φυσικά αντικείμενα, τον έκαναν να ξεχωρίζει. Τα άλλα παιδιά του κόλλησαν το παρατσούκλι «μικρός ιερέας» και τον πείραζαν.

Το Πάσχα του 1854, στα εννιά του χρόνια, μεταγράφεται σε ένα σχολείο

με τον στρυφνό τίτλο «Ινστιτούτο με στόχο την ενδεδεγμένη προετοιμασία για το γυμνάσιο και άλλα ανώτερα μορφωτικά ιδρύματα», μια ιδιωτική προ-παρασκευαστική σχολή όπου φοιτούσαν οι γόνοι της δικής του φιλόδοξης κατηγορίας. Εδώ αισθανόταν πολύ πιο άνετα κοινωνικά, όμως το σχολείο σαφώς παραφούσκωνε τις σχοινοτενείς ακαδημαϊκές υποσχέσεις του. Δέκα ετών, μαζί με τον Βίλχελμ Πίντερ και τον Γκούσταφ Κρουγκ, γράφτηκε στο Dom Gymnasium, το σχολείο της μητρόπολης. Εδώ ήταν υποχρεωμένος να μελετά τόσο σκληρά για να αναπληρώσει τον χαμένο χρόνο, που η μελέτη δεν του άφηνε πάνω από πέντ' έξι ώρες ύπνο τη νύχτα. Οι περιγραφές εκείνης της εποχής, όπως πολλά άλλα αυτοαναλυτικά κείμενά του, επανέρχονται χαρακτηριστικά στον θάνατο του πατέρα του. Αυτοβιογραφούμενος, είτε ως παιδί είτε στον έσχατο χρόνο της διανοητικής υγείας του, επανέρχεται στον θάνατο του πατέρα.

«Την εποχή που πήγαμε στο Νάουμπουργκ άρχισε να αποκαλύπτεται ο χαρακτήρας μου. Είχα ήδη βιώσει μεγάλη λύπη και θλίψη στα νεανικά μου χρόνια και ως εκ τούτου δεν ήμουν όσο ξένοιαστος και ατίθασος είναι κατά κανόνα τα παιδιά. Οι συμμαθητές μου συνήθιζαν να με πειράζουν λόγω της σοβαρότητάς μου. Αυτό δεν συνέβαινε μονάχα στο δημόσιο σχολείο, αλλά επίσης στο ινστιτούτο και στο γυμνάσιο. Από τα παιδικά μου χρόνια κι έπειτα αποζητούσα τη μοναξιά και ένιωθα καλύτερα όποτε είχα την ευκαιρία να αφοσιωθώ στον εαυτό μου ανενόχλητος. Αυτό συνήθως συνέβαινε στον υπαίθριο ναό της φύσης, ο οποίος ήταν η αληθινή χαρά μου. Οι καταιγίδες πάντοτε μου έκαναν πολύ έντονη εντύπωση: η βροντή που αντηχούσε από μακριά και η λάμψη των αστραπών μεγάλωναν το δέος μου απέναντι στον Θεό».²⁰

Στα τέσσερα χρόνια του στο Dom Gymnasium διακρίθηκε στα μαθήματα που τον ενδιέφεραν: γερμανική μετρική, εβραϊκά, λατινικά και, τέλος, ελληνικά, τα οποία αρχικά τον δυσκόλεψαν πολύ. Τα μαθηματικά τον έκαναν να πλήττει. Στον ελεύθερο χρόνο του άρχισε να γράφει ένα μυθιστόρημα με τίτλο *Θάνατος και καταστροφή*, συνέθεσε πολυάριθμα μουσικά κομμάτια, έγραψε τουλάχιστον σαράντα έξι ποιήματα και διδάχτηκε την ευγενή τέχνη της ξιφασκίας, που ήταν παντελώς ακατάλληλη για τη σωματική διάπλασή του αλλά αναγκαία για μια θέση στην κοινωνία.

«Έγραφα ποιήματα και τραγωδίες, φρικιαστικά και απίστευτα ανιαρά, βασάνισα τον εαυτό μου με τη σύνθεση ορχηστρικής μουσικής και αποζητούσα με τόση εμμονή την ιδέα της κατάκτησης καθολικής γνώσης και

καθολικής ικανότητας που κινδύνευα να γίνω εντελώς αποβλακωμένος και φαντασιοκόπος». ²¹

Όμως εδώ ο δεκατετράχρονος Νίτσε υποτιμά τον εαυτό του στην ανακεφαλαίωση της ως τότε ζωής του, διότι λίγο παρακάτω στο ίδιο κείμενο παραθέτει μια οξύτατα κριτική ανάλυση των ποιημάτων που είχε αρχίσει να γράφει στα εννέα του χρόνια. Το ενδιαφέρον είναι ότι η κριτική των νεανικών έργων του προβλέπει τη διάθεση της συμβολιστικής ποίησης, την ύπαρξη της οποίας θα ήταν αδύνατον να γνωρίζει, αφού μόλις τότε άρχιζε να γράφεται στο Παρίσι από τον Μποντλαίρ.

«Προσπάθησα να εκφραστώ με πιο περίτεχνη και εντυπωσιακή γλώσσα. Δυστυχώς, αυτή η απόπειρα καλλιέργειας εκφυλίστηκε σε εκζήτηση και η ιριδίζουσα γλώσσα σε αποφθεγματική ακατανοησία, ενώ όλα τα ποιήματά μου στερούνταν το βασικότερο όλων – ιδέες. [...] Ένα ποίημα κενό από ιδέες και παραφορτωμένο με φράσεις και μεταφορές μοιάζει με ροδοκόκκινο μήλο που κρύβει μέσα του ένα σκουλήκι. [...] Στη συγγραφή οποιουδήποτε έργου πρέπει κανείς να δίνει τη μεγαλύτερη προσοχή στις ιδέες καθαυτές. Οι ατέλειες του ύφους είναι συγγνωστές, των ιδεών όχι. Η νεότητα, που στερείται πρωτότυπων ιδεών, επιδιώκει εκ φύσεως να συγκαλύψει αυτό το κενό κάτω από το εκθαμβωτικό και ιριδίζον ύφος· από αυτή την άποψη, δεν μοιάζει η ποίηση με τη σύγχρονη μουσική; Σε αυτές τις γραμμές θα αναπτυχθεί στο εγγύς μέλλον η ποίηση του μέλλοντος. Οι ποιητές θα εκφράζονται με τις πιο αλλόκοτες εικόνες, συγκεχυμένες ιδέες θα εκτίθενται με δυσνόητα αλλά άκρως στομφώδη και ευφωνικά επιχειρήματα. Εν ολίγοις, θα γραφτούν έργα που θα μοιάζουν με το δεύτερο μέρος του Φάουστ, μόνο που οι ιδέες αυτής της παραγωγής θα λείπουν εντελώς. *Dixi*». ²²

Αναμφίβολα εμπνεύστηκε την επιδίωξη να αποκτήσει καθολική γνώση και καθολική ικανότητα από το παράδειγμα του Φάουστ, καθώς και από πολυμαθείς όπως ο Γκαίτε και ο Αλεξάντερ φον Χούμπολτ. Μελέτησε φυσική ιστορία, όπως αυτοί.

«Λίξι» είπε μια μέρα στην αδελφή του όταν ήταν εννέα χρονών «ξέχνα τις σαχλαμάρες για τον πελαργό. Ο άνθρωπος είναι θηλαστικό και φέρνει τα μικρά του ζωντανά στον κόσμο». ²³

Το βιβλίο της φυσικής ιστορίας τού έμαθε επίσης ότι «Το λάμα είναι ιδιαίτερο ζώο· μεταφέρει αγόγγυστα τα πιο βαριά φορτία, μα αν δεν θέλει να προχωρήσει, στρέφει το κεφάλι και εκβάλλει το σάλιο του, το οποίο έχει δυσάρεστη οσμή, στο πρόσωπο του αναβάτη. Εάν υποστεί εξαναγκασμό ή

άσχημη μεταχείριση, αρνείται να δεχτεί τροφή και πέφτει καταγής να πεθάνει». Ένιωθε πως αυτή η περιγραφή ταίριαζε απόλυτα στην αδελφή του και σε όλη την υπόλοιπη ζωή του, τόσο σε επιστολές όσο και σε συνομιλίες, την αποκαλούσε «Λάμα» ή, ενίοτε, «πιστό Λάμα». Η Ελίζαμπετ, από τη μεριά της, λάτρευε το χαϊδευτικό της και εξιστορούσε την προέλευσή του με κάθε ευκαιρία, παραλείποντας ωστόσο να αναφέρει την πληροφορία για το δύσσομο σάλιο.

Ο πατέρας του Γκούσταφ Κρουγκ είχε «ένα υπέροχο πιάνο με ουρά» το οποίο ασκούσε μεγάλη γοητεία στον Νίτσε. Η Φραντσίσκα τού αγόρασε ένα πιάνο και έμαθε η ίδια να παίζει ώστε να μπορέσει να τον διδάξει. Ο Κρουγκ ήταν στενός φίλος με τον συνθέτη Φέλιξ Μέντελσον. Όποιοι διακεκριμένοι μουσικοί έρχονταν στην πόλη συγκεντρώνονταν στον σπίτι του για να παίξουν. Η μουσική ξεχυνόταν από τα παράθυρα στον δρόμο, όπου στεκόταν ο Νίτσε και άκουγε ώσπου να χορτάσει. Έτσι γνώρισε ως παιδί τη ρομαντική μουσική της εποχής, ενάντια στην οποία επαναστατούσε ο Βάγκνερ. Αυτά τα κοντσέρτα μέσα από το παράθυρο ανύψωσαν τον Μπετόβεν σε πρώτο μουσικό ήρώά του, όμως ο Χέντελ ήταν εκείνος που τον ενέπνευσε να γράψει την πρώτη μουσική σύνθεσή του. Στα εννέα του χρόνια συνέθεσε ορατόριο εμπνευσμένο από το «Αλληλουία». «Σκέφτηκα ότι ακουγόταν σαν αγγελικό χαρμόσυνο τραγούδι και ότι ο Ιησούς αναλήφθηκε υπό αυτόν ακριβώς τον ήχο. Αμέσως αποφάσισα να συνθέσω κάτι παρόμοιο».

Οι περισσότερες νεανικές συνθέσεις του σώζονται ως σήμερα χάρη στη μητέρα και στην αδελφή του, οι οποίες φύλαξαν καθετί γραμμένο από την πένα του λατρεμένου τους αγοριού. Ο σκοπός των μουσικών συνθέσεών του ήταν να εκφράσει τον έντονο θείο πόθο που διακατείχε τη συναισθηματική αυτή οικογένεια, έναν πόθο που ήταν αδύνατον να διαχωριστεί από τη μακάβρια ανάμνηση του πατέρα, το πνεύμα του οποίου πίστευαν ότι τους έβλεπε από ψηλά. Αυτό ήταν αναπόσπαστο από την προσδοκία ότι και ο ίδιος ο Νίτσε θα γινόταν «ο πατέρας μου για άλλη μια φορά και, τρόπον τινά, η συνέχιση της ζωής του ύστερα από τον υπερβολικά πρόωρο θάνατό του».²⁴

Οι γυναίκες της οικογένειάς του τον υπεραγαπούσαν· ήταν το παν γι' αυτές. Η Ελίζαμπετ ήταν εξαιρετικά ευφυής, όμως, επειδή ήταν κορίτσι, η εκπαίδευσή της δεν αποσκοπούσε στη μόρφωση αλλά στην επίτευξη στόχων. Έμαθε γραφή και ανάγνωση, λίγη αριθμητική, όσα γαλλικά χρειαζόνταν για να είναι ευγενής, χορό, σχέδιο και μπόλιχο σαβουάρ βιβρ. Κάθε υποταγή του θηλυκού στο ανώτερο φύλο έκανε την ίδια και τη μητέρα της να ευφραίνονται με την κατωτερότητά τους. Και ο Νίτσε τούς το

ανταπέδωσε με το να γίνει ο ανώτερος μικρός άντρας που επιθυμούσαν. Όποτε η Ελιζαμπετ δεν ήταν το «Λάμα» ή το «πιστό Λάμα» ήταν το «κοριτσάκι» το οποίο ο Νίτσε είχε καθήκον να υπερασπίζεται και να προστατεύει. Όποτε έβγαине περίπατο με τη μητέρα ή την αδελφή του προχωρούσε πέντε βήματα μπροστά από εκείνες για να τις προφυλάσσει από «κινδύνους» όπως λάσπες και λακκούβες και «τέρατα» όπως άλογα και σκύλους, τα οποία ισχυρίζονταν ότι φοβούνταν.

Οι έλεγχοι από το Dom Gymnasium έδειχναν ότι ήταν επιμελής μαθητής. Η μητέρα του δεν είχε καμία αμφιβολία πως είχε τη δυνατότητα να εκπληρώσει τα όνειρα και τις φιλοδοξίες της και να ακολουθήσει τα βήματα του πατέρα του στην Εκκλησία. Η αφοσίωσή του στη θεολογία απέφερε άριστες βαθμολογίες σε αυτό το μάθημα. Ο δωδεκαετής, βαθιά θρησκευόμενος Νίτσε, είδε σε όραμα τον Θεό σε όλη Του τη δόξα. Τον έπεισε να αφιερώσει τη ζωή του στον Θεό.

«Στα πάντα ο Θεός με καθοδηγεί με ασφάλεια σαν πατέρας που καθοδηγεί το μικρό αδύναμο παιδί του» έγραψε. «Έχω αποφασίσει ακλόνητα μέσα μου να αφιερωθώ παντοτινά στην υπηρεσία Του. Είθε ο Κύριος να μου δώσει τη δύναμη και το σθένος να υλοποιήσω την πρόθεσή μου και να με φυλάει στην πορεία της ζωής μου. Αφήνομαι σαν παιδί στη χάρη Του: θα μας προφυλάξει όλους, ώστε να μη μας συμβεί κανένα κακό. Όμως θα γίνει το θέλημά Του! Θα δεχτώ με χαρά ό,τι μου δώσει: ευτυχία και δυστυχία, φτώχεια και πλούτη, και θα αντιμετωπίσω θαρραλέα ακόμη και τον θάνατο, ο οποίος μια μέρα θα μας ενώσει όλους σε αιώνια χαρά και αγαλλίαση. Κύριε, έπιφάναι τὸ πρόσωπόν σου ἐφ' ἡμᾶς! Αμήν».²⁵ Όμως ακόμη και υπό την επήρεια αυτού του μάλλον συμβατικού θρησκευτικού ζήλου έκρυβε εξαιρετική αιρετικότητα στις προσωπικές σκέψεις του.

Θεμελιώδες δόγμα της χριστιανικής πίστης είναι ότι η Αγία Τριάδα αποτελείται από τον Πατέρα, τον Υιό και το Άγιο Πνεύμα. Όμως ο δωδεκάχρονος Νίτσε δεν άντεχε τον παραλογισμό αυτού του οικοδομήματος. Η συλλογιστική του ανέδειξε μια αλλιώςτικη Αγία Τριάδα.

«Στα δώδεκα χρόνια μου δημιούργησα για τον εαυτό μου μια θαυμάσια τριάδα: τον Πατέρα, τον Υιό και τον Διάβολο. Ο συλλογισμός μου ήταν πως ο Θεός, νοώντας τον εαυτό του, δημιούργησε το δεύτερο πρόσωπο της θείας φύσης, όμως για να μπορέσει να νοήσει τον εαυτό του έπρεπε να νοήσει και το αντίθετό του, και ως εκ τούτου να το δημιουργήσει. – Έτσι άρχισα να φιλοσοφώ».²⁶

Η ΑΘΗΝΑ ΤΗΣ ΓΕΡΜΑΝΙΑΣ

Εεπληρώνει κανείς άσχημα τον δάσκαλό του αν μένει για πάντα μαθητής.

Ecce Homo, πρόλογος, ενότητα 4

ΟΤΑΝ Ο ΝΙΤΣΕ ήταν έντεκα ετών, η γιαγιά του πέθανε, και επιτέλους η μητέρα του ήταν ελεύθερη να στήσει δικό της σπίτι. Έπειτα από μερικές άστοχες απόπειρες, το 1858 η Φραντσίσκα και τα δύο παιδιά εγκαταστάθηκαν σε ένα γωνιακό σπίτι στη Βαϊνγκάρτεν, μια αξιοπρεπή, άνευ ενδιαφέροντος, οδό. Ο Νίτσε είχε πλέον δική του κρεβατοκάμαρα. Απέκτησε γρήγορα τη συνήθεια να εργάζεται ως τα μεσάνυχτα και να σηκώνεται στις πέντε το πρωί για να συνεχίσει. Ήταν η απαρχή μιας ζωής όπου θα επιδίωκε αυτό που αποκαλούσε *Selbstüberwindung*, αυτοϋπέρβαση, μια σημαντική αρχή την οποία θα ανέπτυσσε περαιτέρω μεταφυσικά· προς το παρόν, όμως, το μόνο που υπερέβαινε ήταν η καταστροφικά κακή υγεία του. Υπέφερε από βασανιστικούς πονοκεφάλους με εμετούς και οξύ πόνο στα μάτια, που μπορεί να κρατούσαν έως μία εβδομάδα, κατά τη διάρκεια της οποίας αναγκαζόταν να μένει ξαπλωμένος σε ένα σκοτεινό δωμάτιο με τραβηγμένες τις κουρτίνες. Το παραμικρό φως ενοχλούσε τα μάτια του. Η ανάγνωση, η γραφή, ακόμη και η παρατεταμένη λογική σκέψη αποκλείονταν. Στο διάστημα από το Πάσχα του 1854 ως το Πάσχα του 1855, για παράδειγμα, έλειψε από το σχολείο έξι εβδομάδες και πέντε ημέρες. Όταν ήταν υγιής, πίεζε την «αγέρωχη εξοχότητα της βούλησης», όπως την απο-

καλούσε, για να ξεπεράσει τους συμμαθητές του. Το Dom Gymnasium στο Νάουμπουργκ δεν ήταν σε καμία περίπτωση στα μετόπισθεν της εκπαίδευσης, ωστόσο ο Νίτσε έτρεφε τεράστια φιλοδοξία να κατορθώσει με κάποιον τρόπο να φοιτήσει στο Σουλπφόρτα, την κορυφαία σχολή κλασικών σπουδών στη Γερμανική Συνομοσπονδία.

«Πφόρτα, Πφόρτα, ονειρεύομαι μόνο το Πφόρτα» έγραψε όταν ήταν δέκα χρόνων. «Πφόρτα» αποκαλούσαν το Σουλπφόρτα οι μαθητές του, και η αυθαίρετη χρήση του υποκοριστικού μαρτυρά την ένταση της λαχτάρας του.

Το Πφόρτα εκπαίδευε διακόσια αγόρια δεκατεσσάρων έως είκοσι ετών, κατά προτίμηση παιδιά που ο πατέρας τους, όπως του Νίτσε, είχαν πεθάνει υπηρετώντας την πρωσική Εκκλησία ή πολιτεία. Η διαδικασία επιλογής θύμιζε πολύ τους απεσταλμένους του πρίγκιπα που ταξίδευαν στις άκρες του βασιλείου αναζητώντας το πόδι στο οποίο θα ταίριαζε το γοβάκι της Σταχτοπούτας. Ήρθαν στο Νάουμπουργκ όταν ο Νίτσε ήταν δεκατριών και εντυπωσιάστηκαν επαρκώς, παρά τα σαθρά μαθηματικά του, ώστε να του προσφέρουν μια θέση το ερχόμενο φθινόπωρο.

«Εγώ, το δύστυχο Λάμα» έγραψε η Ελίζαμπετ με τον συνηθισμένο μελοδραματισμό της, «ένιωσα πως μου φέρθηκε υπερβολικά βάνουσα η Μοίρα. Αρνήθηκα να δεχτώ τροφή και έπεσα καταγής να πεθάνω». Ο μαρασμός της δεν οφειλόταν στον φθόνο για τις πρώτης τάξης εκπαιδευτικές προοπτικές του αδελφού της, αλλά στη θλίψη της για την πολύμηνη απουσία του από το σπίτι. Και ο ίδιος ο Νίτσε αισθανόταν ανησυχία. Η μητέρα του ανέφερε μαξιλαροθήκης υγρές από τα δάκρυα, όμως κατά τη διάρκεια της ημέρας ο Νίτσε διατηρούσε ένα προσωπίο επίπλαστης ανδροπρεπούς στωικότητας.

«Τρίτη πρωί βγήκα από τις πύλες του Νάουμπουργκ [...] ο τρόμος μιας ταραγμένης νύχτας με καταλάμβανε ακόμη, και το επικείμενο μέλλον ήταν τυλιγμένο σε ένα απειλητικό σταχτί πέπλο. Εγκατέλειπα για πρώτη φορά το πατρικό σπίτι για πολύ, πολύ καιρό. [...] Με τον αποχαιρετισμό ένιωσα απελπισία· έτρεμα στην ιδέα του μέλλοντός μου [...] η σκέψη πως στο εξής δεν θα μπορούσα να αφεθώ στις σκέψεις μου, πως οι συμμαθητές μου θα με αποσπούσαν από τις πιο αγαπημένες μου ασχολίες – η σκέψη αυτή με έθλιβε τρομερά [...] κάθε λεπτό γινόταν πιο τρομακτικό· μάλιστα, μόλις είδα το Πφόρτα να αχνοφαίνεται στο βάθος, μου φάνηκε περισσότερο σαν φυλακή παρά σαν σχολείο. [...] Κατόπιν η καρδιά μου πλημμύρισε από ιερά αισθήματα. Ανυψώθηκα προς τον Θεό με σιωπηλή

προσευχή και μια βαθιά γαλήνη κυρίευσε το πνεύμα μου. Ναι, Κύριε, ευλόγησε την είσοδό μου και προφύλαξέ με, ψυχή τε και σώματι, σε αυτό το φυτώριο του Αγίου Πνεύματος. Στείλε τον άγγελό Σου να με καθοδηγήσει νικητή στις μάχες που πρόκειται να δώσω [...] τούτο Σε ικετεύω, Κύριε! Αμήν!»¹

Η ομοιότητα του Πφόρτα με φυλακή οφειλόταν στην αφετηρία του ως κιστερικιανής μονής. Καταλάμβανε μια απομονωμένη κοιλάδα σε ένα παρακλάδι του ποταμού Ζάαλε, περίπου επτά χιλιόμετρα νότια του Νάουμπουργκ, και περιστοιχιζόταν από τείχος ύψους τριάμισι μέτρων και πάχους εβδομήντα πόντων, το οποίο περιέκλειε γόνιμη έκταση τριακοσίων στρεμμάτων όπου βρίσκονταν διασκορπισμένα τα συνηθισμένα μοναστικά συμπαρομαρτούντα: λίμνη με κυπρίνους, ζυθοποιείο, αμπελώνες, χορτολίβαδα, αρόσιμοι αγροί και βοσκοτόπια, αχυρώνες, γαλακτοκομείο, στάβλοι, σιδηρουργείο, πέτρινα περιστύλια και πλήθος μεγαλοπρεπή γοθικά κτίρια. Σαν μεγεθυσμένη εκδοχή του σπιτιού των παιδικών του χρόνων στο Ρέκεν, το Πφόρτα ήταν ένα εκκλησιαστικό φρούριο σχεδιασμένο να ανθίσταται σε πολιτικά σφυροκοπήματα, το σημαντικότερο εκ των οποίων, για το Πφόρτα, ήταν οι θρησκευτικοί πόλεμοι του δέκατου έκτου και του δέκατου έβδομου αιώνα. Μετά το τέλος των συρράξεων και την απόπειση του ρωμαιοκαθολικισμού ο εκλέκτορας ηγεμόνας της Σαξονίας, ο οποίος είχε υποστηρίξει τον Μαρτίνο Λούθηρο, ανακήρυξε το Πφόρτα Prinzenschule. Συγκαταλεγόταν στις σημαντικές λατινικές σχολές που ίδρυσε το 1528 ο Μελάγχθων,² ο οποίος είχε συνδράμει τον Λούθηρο στη μετάφραση της Παλαιάς Διαθήκης στα γερμανικά. Ο Μελάγχθων πρόσθεσε τη διδασκαλία των εβραϊκών στα μαθήματα των λατινικών και των ελληνικών, που αποτελούσαν ήδη τη βάση της ανώτερης εκπαίδευσης, προσφέροντας έτσι τη δυνατότητα στους μελετητές να διαβάζουν τα σπουδαία εβραϊκά κείμενα από το πρωτότυπο αντί από μεταφράσεις, οι οποίες ήταν συχνά πολιτικά και θεολογικά προκατειλημμένες· ένα γενναίο βήμα ενάντια σε αιώνες εκκλησιαστικής λογοκρισίας, που έδινε σε κάθε μελετητή τα μέσα για ανεξάρτητη ανάλυση.

Την εποχή που μπήκε ο Νίτσε στο εκπαιδευτικό σύστημα αυτό είχε ελαφρώς τροποποιηθεί από τον Βίλχελμ φον Χούμπολτ,³ αδελφό του διάσημου εξερευνητή, γεωγράφου και επιστήμονα Αλεξάντερ. Ο φον Χούμπολτ, όντας φίλος του Σίλλερ και του Γκαίτε, είχε επηρεαστεί πολιτικά από την άφιξή του στο Παρίσι λίγο μετά την πτώση της Βαστίλλης. «Με έχει κουράσει το Παρίσι και η Γαλλία» έγραφε με αναπάντευχη ωριμότητα για νέο

είκοσι δύο χρονών και κατέληγε ψύχραιμα ότι ήταν μάρτυρας των αναγκαίων ωδίνων του τοκετού μιας νέας λογικής. «Η ανθρωπότητα έχει υποφέρει από το ένα άκρο και είναι αναγκασμένη να αναζητήσει τη σωτηρία σε ένα άλλο άκρο».

Ως επικεφαλής της αναδιάρθρωσης του γερμανικού εκπαιδευτικού συστήματος μεταξύ 1809 και 1812 ο φον Χούμπολτ συνδύαζε την υποδειγματική νηφαλιότητα όσον αφορά τα σύγχρονα τεκταινόμενα με την προσωπική εμπειρία της κλασικής κληρονομιάς από τη θητεία του ως πρέσβη της Πρωσίας στην Αγία Έδρα. Οραματιζόταν για τη Γερμανική Συνομοσπονδία ένα μέλλον διαμορφωμένο στα πρότυπα της δομής της αρχαίας Ελλάδας: ένα σύστημα κρατιδίων που θα συνυπήρχαν ποικιλοτρόπως και δημιουργικά εντός μιας καλλιτεχνικής και πνευματικής ενότητας. Η θεωρία του περιγράφεται στο έργο *Ιδέες προς μια προσπάθεια καθορισμού των ορίων της κρατικής δράσης*, ένα βιβλίο που επηρέασε το *Περί ελευθερίας* του Τζον Στιούαρτ Μιλ. Οδηγός του φον Χούμπολτ ήταν η αρχή της μέγιστης ελευθερίας στην παιδεία και τη θρησκεία εντός ενός ελάχιστου κράτους. Εντός του κράτους το άτομο ήταν το παν, άρα η παιδεία ήταν το παν. Ο απώτερος στόχος της παιδείας ήταν «μια απόλυτη καλλιέργεια της ανθρώπινης προσωπικότητας [...] η ύψιστη και αναλογικότερη ανάπτυξη των δυνατοτήτων του ατόμου σε ένα πλήρες και συνεπές όλον».⁴ Το πλήρες και συνεπές όλον συνδύαζε δύο χαρακτηριστικά γερμανικά ιδεώδη: *Wissenschaft* και *Bildung*. *Wissenschaft* ήταν η ιδέα της μάθησης ως δυναμικής διαδικασίας που ανανεώνεται και εμπλουτίζεται διαρκώς μέσω της επιστημονικής έρευνας και της ανεξάρτητης σκέψης, ώστε κάθε μαθητής να συμβάλει στο ακατάπαυστα προοδευόν σύνολο της γνώσης. Η γνώση ήταν εξελικτική, και μαζί της ερχόταν η *Bildung*, η εξέλιξη του ίδιου του λόγιου: μια διαδικασία πνευματικής ανάπτυξης μέσω της απόκτησης γνώσης, την οποία ο φον Χούμπολτ περιέγραφε ως αρμονική αλληλεπίδραση της προσωπικότητας και της φύσης του μαθητή, που κατέληγε σε μια κατάσταση εσωτερικής ελευθερίας και πληρότητας εντός του γενικότερου πλαισίου.

Το ζήτημα της πληρότητας και της κοινωνικής ηθικής αναφερόταν στο επιτακτικό πρόβλημα της εποχής περί θρησκευτικής πίστης, καθώς η επιστημονική πρόοδος κλόνιζε βεβαιότητες αιώνων. Όποιο στάδιο κι αν είχε φτάσει ο μαθητής ή ο φοιτητής στο ταξίδι μεταξύ Δαρβίνου και αμφιβολίας, ήταν αναντίρρητο το σχεδόν θείο κέλευσμα με το οποίο επένδυε τη ζωή ο κανόνας της δυτικής γνώσης, από τον οποίο εκπορευόταν ανά τους αιώνες μια συνεπής εκδοχή της αλήθειας, της ομορφιάς, της πνευματικής διαύγειας

και του σκοπού, ανεξάρτητα από τον θεό που λατρευόταν τη δεδομένη εποχή.

Το έρεισμα του πολιτισμού ήταν η γλώσσα, δίχως την οποία πιθανόν δεν μπορούμε να σκεφτούμε και οπωσδήποτε δεν μπορούμε να μεταδώσουμε περίπλοκες ιδέες. Ο φον Χούμπολτ ήταν και ο ίδιος φιλόλογος και φιλόσοφος της γλώσσας. Στο Πφόρτα, όπως και στα άλλα σχολεία και πανεπιστήμια όπου εφαρμόστηκε η μεταρρύθμιση του φον Χούμπολτ, οι ανώτατοι κλάδοι ήταν οι κλασικές γλώσσες και η κλασική γραμματεία, τέχνες σχολαστικής, αρχαϊζουσας ακρίβειας. Οι φιλόλογοι ήταν θεοί απίστευτα μικρών πραγμάτων, «στενόμυαλοι, ψυχρόαιμοι μικρολόγοι»,⁵ όπως τους αποκάλεσε κάποτε ο Νίτσε, και οι κλασικοί φιλόλογοι ήταν θεοί του εκπαιδευτικού συστήματος που αναδιφούσαν την ελληνική, την εβραϊκή και τη λατινική γλωσσολογία.

Ο διευθυντής του σχολείου την εποχή του Νίτσε περιέγραφε το Πφόρτα ως σχολείο-κράτος: Αθήνα το πρωί, Σπάρτη το απόγευμα. Επρόκειτο για ένα μείγμα μοναστικού και στρατιωτικού καθεστώτος, επίμοχθο πνευματικά και σωματικά. Ο Νίτσε, που όταν έμενε στο σπίτι του λάτρευε την προσωπική κρεβατοκάμαρα στην οποία μπορούσε να μελετά με βάση το δικό του πρόγραμμα, τώρα κοιμόταν σε έναν κοιτώνα με τριάντα αγόρια. Η μέρα ξεκινούσε στις τέσσερις το πρωί με τον ταυτόχρονο μεταλλικό ήχο του ξεκλειδώματος των θυρών των κοιτώνων, οι οποίες είχαν κλειδωθεί το προηγούμενο βράδυ στις εννέα ακριβώς (ο παραλληλισμός που μπορεί να σκεφτεί κανείς με το σήμερα είναι το ηχηρό, ταυτόχρονο κλείσιμο των θυρών της Όπερας του Μπαϊρόυτ που φυλακίζουν το ακροατήριο στην έναρξη της παράστασης και το απελευθερώνουν στο τέλος). Τα εκατόν ογδόντα αγόρια έσπευδαν προς δεκαπέντε νιπτήρες και μία κοινή γούρνα όπου έφτυναν αφού έπλεναν τα δόντια τους. Η ημέρα συνεχιζόταν ως εξής, σύμφωνα με την καταγραφή του Νίτσε:

- 5.25 Πρωινή προσευχή. Ζεστό γάλα και ψωμάκια.
- 6.0 Μάθημα.
- 7-8 Μελέτη.
- 8-10 Μάθημα.
- 10-11 Μελέτη.
- 11-12 Μάθημα.
- 12 Παραλαβή πετσέτας τραπέζιου και μετάβαση στην τραπεζαρία.

Παρουσίες. Λατινική προσευχή πριν και μετά το μεσημεριανό γεύμα. Σαράντα λεπτά ελεύθερος χρόνος.

- 1.45-3.50 Μάθημα.
- 3.50 Ψωμί με βούτυρο, λίπος ή μαρμελάδα δαμάσκηνο.
- 4.0-5.0 Οι μεγαλύτεροι μαθητές ελέγχουν τους μικρότερους στην ελληνική ορθογραφία ή σε μαθηματικά προβλήματα.
- 5.0-7.0 Μελέτη.
- 7.0 Μετάβαση στην τραπεζαρία για βραδινό.
- 7.30-8.30 Παιχνίδι στον κήπο.
- 8.30 Βραδινή προσευχή.
- 9.0 Ύπνος.
- 4 π.μ. Ξεκλείδωμα των θυρών. Καινούρια ημέρα.

Ήταν το πιο αυστηρό ημερήσιο σχολικό πρόγραμμα στην Ευρώπη, όπως παρατήρησε επιδοκιμαστικά η Μαντάμ ντε Σταλ: «Οι σπουδές στη Γερμανία είναι πραγματικά αξιοθαύμαστες, δεκαπέντε ώρες μοναξιάς και μόχθου την ημέρα επί χρόνια και χρόνια τούς φαίνονται φυσιολογικός τρόπος ύπαρξης».⁶

Αρχικά ο Νίτσε νοσταλγούσε πολύ το σπίτι του. «Ο άνεμος φυσούσε ακανόνιστα μέσα στα ψηλά δέντρα και τα κλαδιά τους στέναζαν και ταλαντεύονταν. Η καρδιά μου ήταν σε παρόμοια κατάσταση».⁷ Το εκμυστηρεύτηκε στον επόπτη του, τον καθηγητή Μπούντενζιγκ, ο οποίος του σύστησε να αφοσιωθεί στη δουλειά και, εάν δεν βοηθούσε αυτό, να αφηθεί στο έλεος του Θεού.

Έβλεπε τη μητέρα και την αδελφή του μία φορά την εβδομάδα, μα μόνο για βασανιστικά σύντομο διάστημα, τις Κυριακές, ύστερα από τον εκκλησιασμό του σχολείου. Τότε έπαιρνε βιαστικά τον δρόμο που διέσχιζε το ψηλό σκοτεινό ελατοδάσος και οδηγούσε στο χωριό Άλμριχ. Ταυτόχρονα, η Φραντσίσκα και η Ελίζαμπετ κατευθύνονταν νότια στον δρόμο από το Νάουμπουργκ για να τον συναντήσουν. Είχαν στη διάθεσή τους μία ώρα για να πιουν ένα ποτό στο πανδοχείο του χωριού προτού σπεύσουν να επιστρέψουν. Κατά τα λοιπά η ελευθερία των μαθητών του Πφόρτα εξαντλούνταν στη μία ώρα από τις επτά και μισή ως τις οχτώ και μισή το βράδυ στο προαύλιο, όπου οι φιλολογικές διαφωνίες στα ελληνικά ή στα λατινικά κατά τη διάρκεια ενός ήρεμου ομαδικού παιχνιδιού όπως το μπόουλινγκ υπήρχε πιθανότητα να εξελιχθούν σε λογομαχίες με όπλο αυτοσχέδια λατινικά εξάμετρα.

Τα παιδιά ενθαρρύνονταν να μιλούν μεταξύ τους συνέχεια στα λατινικά

και στα ελληνικά. Ο Νίτσε, όπως ήταν χαρακτηριστικό του, το πήγε ένα βήμα παραπέρα, επιδιώκοντας να σκέφτεται στα λατινικά, και μάλλον τα κατάφερε, γιατί δεν παραπονέθηκε ότι απέτυχε. Οι εφημερίδες απαγορεύονταν. Η πολιτική, ο έξω κόσμος και το παρόν αποκλείονταν όσο το δυνατόν περισσότερο. Το κύριο σώμα του προγράμματος αποτελούσαν η λογοτεχνία, η ιστορία και η φιλοσοφία της αρχαίας Ελλάδας και τη Ρώμης και Γερμανοί κλασικοί όπως ο Γκαίτε και ο Σίλλερ. Μολονότι σε αυτά ήταν άριστος, δυσκολευόταν με τα εβραϊκά, τα οποία ήταν απαραίτητα για να χειροτονηθεί· έβρισκε τη γραμματική τους ιδιαίτερα δύσκολη. Δεν κατάφερε ποτέ να μάθει αγγλικά και, παρότι λάτρευε τον Σαίξπηρ και τον Βύρωνα, ιδίως τον Μάνφρεντ, τους διάβασε σε γερμανική μετάφραση. Τα παιδιά έκαναν έντεκα ώρες λατινικά και έξι ώρες ελληνικά την εβδομάδα. Ο Νίτσε ήταν άριστος μαθητής· κάποιες φορές, αλλά όχι πάντοτε, πρώτος της τάξης στο τέλος της χρονιάς. Τον μέσο όρο του έριχναν κατά κανόνα οι χαμηλοί βαθμοί στα μαθηματικά, το ενδιαφέρον του για τα οποία παρέμενε ισχνό, εκτός από μια σύντομη περίοδο που τον συνάρπασαν οι ιδιότητες του κύκλου.

Καμιά φορά τα αγόρια πήγαιναν εκδρομές με το σχολείο στην εξοχή. Κατόπιν φορούσαν αθλητικές στολές σχεδιασμένες από τον Φρίντριχ Λούντβιχ Γιαν, φανατικό εθνικιστή και πατέρα της γυμναστικής, που σκοπό είχε να καλλιεργήσει ένα στρατιωτικό *esprit de corps* στους νέους άνδρες, η συντονισμένη υγεία των οποίων θα αποτελούσε καλή βάση για το αναδυόμενο έθνος. Ο Γιαν ήταν ο επινοητής των περίφημων τεσσάρων F: frisch, fromm, fröhlich, frei (ζωηρός, ευλαβής, χαρούμενος, ελεύθερος), στο πνεύμα των οποίων οργανώνονταν εμψυχωτικές εκδρομές στρατιωτικού τύπου. Τα παιδιά στοιχίζονταν για να κατακτήσουν τα βουνά με φιλαρμονική που έπαιζε εμβατήρια, τραγούδια, επευφημίες, με ανέμισμα της σημαίας του σχολείου και τρία ζήτω για τον βασιλιά (που ήταν πλέον τρελός εξαιτίας ενός εγκεφαλικού), τον πρίγκιπα της Πρωσίας και το σχολείο, πριν κάνουν την αντίστροφη πορεία.

Η εκμάθηση της κολύμβησης ήταν εξίσου δομημένη:

«Η εκδρομή για κολύμπι έγινε επιτέλους χτες. Ήταν τρομερά. Παραταχτήκαμε και παίξαμε εύθυμη μουσική ενώ διασχίζαμε τις πύλες. Φορούσαμε όλοι κόκκινους σκούφους για το κολύμπι και παρουσιάζαμε πολύ ωραίο θέαμα. Όμως εμείς οι νεαροί κολυμβητές ξαφνιαστήκαμε πολύ όταν μας οδήγησαν μακριά στον ποταμό Ζάαλε για να ξεκινήσουμε το κολύμπι μας, και φοβηθήκαμε όλοι. Ωστόσο μόλις είδαμε τους μεγάλους κολυμβητές να πλησιάζουν από μακριά και ακούσαμε τη μουσική, πέσαμε όλοι στο ποτάμι.

Κολυμπούσαμε στην ίδια ακριβώς σειρά με την οποία είχαμε έρθει από το σχολείο. Σε γενικές γραμμές, τα πράγματα πήγαν πολύ καλά· έβαλα τα δυνατά μου, αλλά βούλιαζα συνέχεια. Επίσης κολύμπησα πολύ ανάσκελα. Όταν τελικά φτάσαμε στον προορισμό μας, μας έδωσαν τα ρούχα μας, που είχαν μεταφερθεί με μια βάρκα. Ντυθήκαμε βιαστικά και επιστρέψαμε με την ίδια ακριβώς σειρά στο Πφόρτα! Ήταν πραγματικά τρομερά!»⁸

Παραδόξως, παρά αυτή τη γνωριμία με το άθλημα, ο Νίτσε θα απολάμβανε το κολύμπι ως ψυχαγωγική ενασχόληση σε όλη τη διάρκεια της ζωής του. Σε αντίθεση με τους ακροβατισμούς, τους οποίους εκτελούσε με πνεύμα χιουμοριστικής απελπισίας. Ο σχολικός φίλος του Πάουλ Ντούσσεν περιέγραφε το μοναδικό ακροβατικό κόλπο του στο οποίο απέδιδε αστειευόμενος μεγάλη σημασία. Έσπρωχνε το σώμα του, ξεκινώντας από τα πόδια, ανάμεσα στις παράλληλες μπάρες του δίζυγου και κατέβαινε από την άλλη πλευρά. Αυτό που άλλοι συμμαθητές του κατάφερναν μέσα σε λίγα λεπτά, καμιά φορά δίχως καν να αγγίξουν τους ζυγούς, ήταν δύσκολη δουλειά για τον Νίτσε, που γινόταν κατακόκκινος, λαχάνιαζε και λουζόταν στον ιδρώτα.⁹

Ιδρωμένος, διόλου αθλητικός, αδέξιος και υπερβολικά έξυπνος καθώς ήταν, ο Νίτσε δεν έχαιρε καθολικής συμπάθειας. Ένας από τους συμμαθητές του έκοψε μια φωτογραφία του και τη μετέτρεψε σε μαριονέτα που έλεγε και έκανε γελοιότητες, ωστόσο η προσωπικότητά του είχε το χαρακτηριστικό γνώρισμα να κερδίζει με την τρωτότητά της πιστούς φίλους, οι οποίοι αναλάμβαναν να τον προφυλάσσουν από τα πλήγματα και τα ραπίσματα του σκληρού κόσμου. Ο μικρός φιλικός κύκλος του στο Πφόρτα φρόντισε να εξαφανιστεί η χλευαστική μαριονέτα δίχως να το μάθει αυτός που την ενέπνευσε.

Το πάθος του για τη μουσική εξακολουθούσε να είναι παρόν. Μπήκε στη χορωδία του σχολείου, η οποία πρόσφερε ατέλειωτες ευκαιρίες για ομαδική χαρά και στρατιωτικές πορείες, όμως στο μάθημα μουσικής μπορούμε να ανιχνεύσουμε πιο εύκολα σε σχέση με τα υπόλοιπα σχολικά μαθήματα –που βασίζονταν όλα στην ιδέα της αυτοπραγμάτωσης μέσω της υποταγής στην ομαδική ηθική– ότι κατόρθωνε να διατηρεί την ελευθερία της σκέψης που ανησυχούσε τόσο πολύ μήπως την έχανε όταν ετοιμαζόταν να πάει στο Πφόρτα. Οι δάσκαλοι και οι συμμαθητές του θαύμαζαν πολύ την ξεκάθαρα συμβατική δεξιότητά του στο πιάνο και την ικανότητά του στο πρίμα βίστα, η οποία ήταν εξαιρετική, όμως αυτό που τους κατέπλησσε ήταν οι εντυπωσιακοί αυτοσχεδιασμοί του. Όταν ο πατέρας του ήταν εν ζωή, έρχονταν

άνθρωποι από μακριά για να τον ακούσουν να παίζει. Τώρα οι συμμαθητές του Νίτσε θαύμαζαν το ίδιο ταλέντο και στον γιο. Όποτε επιδιόταν σε έναν από τα μακρόσυρτους, παθιασμένους, αβίαστους χειμάρρους μελωδικής επινώσης σχημάτιζαν κύκλο γύρω από το κοντό αγόρι με τα χοντρά γυαλιά και τα εκκεντρικά μακριά, χτενισμένα προς τα πίσω μαλλιά, που καθόταν άχαρα στο σκαμνί του πιάνου. Ακόμη και όσοι τον θεωρούσαν ανυπόφορο σαγηνεύονταν από τη δεξιοτεχνία του, σαν να ήταν μάγος. Η κακοκαιρία τού πρόσφερε την ισχυρότερη έμπνευση και όποτε ακούγονταν βροντές, ο φίλος του Καρλ φον Γκέρσοντορφ θεωρούσε πως ούτε ο Μπετόβεν δεν θα κατόρθωνε να φτάσει σε τέτοια ύψη αυτοσχεδιασμού.

Η θρησκευτική του ευλάβεια παρέμενε ένθερμη και ο ίδιος δεν παρεξέκλινε ακόμη από την ιδέα πως θα ακολουθούσε τα βήματα του πατέρα του στην Εκκλησία. Δέχτηκε το χρίσμα σε μια δίνη θρησκευτικού ζήλου.

Η τελετή, που συνέπεσε με την δ' Κυριακή των Νηστειών του έτους 1861, δημιούργησε έναν νέο δεσμό ανάμεσα στον Νίτσε και τον Πάουλ Ντούσσην, τον σχολικό φίλο που είχε περιγράψει τις ακροβασίες του. Τα αγόρια πήγαιναν δυο δυο στο ιερό για να δεχτούν γονατιστά το χρίσμα. Ο Ντούσσην και ο Νίτσε γονάτισαν πλάι πλάι. Τους πλημμύρισε ένα ιερό, εκστατικό αίσθημα και δήλωσαν πανέτοιμοι να πεθάνουν αμέσως για τον Χριστό.

Μόλις καταλάγιασε η έντονη θρησκευτική έκσταση, αντικαταστάθηκε από την αμερόληπτη εξέταση των χριστιανικών κειμένων που ο Νίτσε συνήθιζε να εφαρμόζει στη μελέτη των ελληνικών και των λατινικών. Εξέφρασε τις ιδέες του σε δύο μακροσκελή δοκίμια με τίτλο *Μοίρα και ιστορία* και *Ελευθερία της βούλησης και μοίρα*, τα οποία φανέρωναν το ενδιαφέρον του για τον σύγχρονο Αμερικανό στοχαστή Ραλφ Γουόλντο Έμερσον, ο οποίος έγραψε εκτενώς για το ζήτημα της ελεύθερης βούλησης και της μοίρας. Ο Νίτσε έκλεισε εύστοχα την *Ελευθερία της βούλησης και μοίρα* με έναν από τους πιο πρώιμους αφορισμούς του: «Η απόλυτη ελευθερία της βούλησης θα έκανε τον άνθρωπο θεό· η αρχή της μοιροκρατίας θα τον έκανε αυτόματο». Διατυπώνει την ίδια σκέψη με μεγαλύτερη πληρότητα στο *Μοίρα και ιστορία*: «Η ελεύθερη βούληση χωρίς μοίρα είναι εξίσου αδιανόητη όσο το πνεύμα δίχως πραγματικότητα, το καλό δίχως το κακό. [...] Μόνο η αντίθεση δημιουργεί την ιδιότητα. [...] Θα σημειωθούν μεγάλες επαναστάσεις άπαξ και οι μάζες συνειδητοποιήσουν ότι το σύνολο του χριστιανισμού στηρίζεται σε προϋποθέσεις: την ύπαρξη του Θεού, την αθανασία, την αυθεντία της Βίβλου, τη θεία φώτιση και άλλα δόγματα που θα είναι πάντοτε αμφίβολα [...] δεν γνωρίζουμε καλά καλά μήπως η ίδια η

ανθρωπότητα δεν αποτελεί παρά ένα στάδιο ή μια περίοδο στην ιστορία του σύμπαντος. [...] Ο άνθρωπος δεν αποτελεί μια εξέλιξη της πέτρας μέσω των φυτών και των ζώων; [...] Αυτή η διηνεκής εξέλιξη δεν έχει τέλος;».

Η αιρετική θεωρία της εξέλιξης του Δαρβίνου εμφανίζεται ανάγλυφα σε αυτούς τους στοχασμούς, όμως ο Νίτσε εμπνεύστηκε τούτες τις σκέψεις διαβάζοντας τρεις στοχαστές που έμελλε να απασχολήσουν τη δημιουργική σκέψη του πολλά χρόνια: τον Έμερσον, τον Έλληνα φιλόσοφο ποιητή Εμπεδοκλή και τον Γερμανό φιλόσοφο ποιητή Φρίντριχ Χέλντερλιν.

Το 1861 έγραψε μια σχολική έκθεση με τίτλο «Επιστολή σε φίλο όπου του συστήνω τον αγαπημένο μου ποιητή». Ο αγαπημένος αυτός ποιητής δεν ήταν άλλος από τον Φρίντριχ Χέλντερλιν, που την εποχή εκείνη ήταν παραγνωρισμένος και σχεδόν άγνωστος, μολονότι τώρα κατέχει περίοπτη θέση στο πάνθεον της γερμανικής λογοτεχνίας. Ο Νίτσε πήρε χαμηλό βαθμό για την έκθεση, συνοδευόμενο από την παραίνεση του δασκάλου του «να περιοριστεί σε ποιητές υγιέστερους, διαυγέστερους και πιο Γερμανούς».¹⁰ Στην πραγματικότητα ο Χέλντερλιν δεν θα μπορούσε να είναι πιο Γερμανός, όμως απεχθανόταν ολόψυχα τον εθνικισμό *über alles*. Ο δεκαεφτάχρονος Νίτσε συμεριζόταν αυτή τη στάση και μέσα στην έκθεση παρατηρεί ότι ο Χέλντερλιν «λέει στους Γερμανούς πικρές αλήθειες, οι οποίες, δυστυχώς, είναι απόλυτα βάσιμες. [...] Ο ποιητής εκσφενδονίζει δηχτικά και αιχμηρά λόγια στον γερμανικό βαρβαρισμό. Ωστόσο αυτή η αποστροφή για την πραγματικότητα είναι συμβατή με τη βαθύτερη αγάπη για την πατρίδα, την οποία ο Χέλντερλιν διέθετε σε μεγάλο βαθμό. Στους Γερμανούς απεχθανόταν τη στείρα ειδίκευση, τον φιλισταϊσμό τους».¹¹

Οι δάσκαλοι του Νίτσε απεχθάνονταν τον Χέλντερλιν για αυτό που θεωρούσαν πνευματική και ηθική νοσηρότητά του. Ο Χέλντερλιν έχασε τα λογικά του προς το τέλος της ζωής του, και αυτό τον καθιστούσε μη υγιή επιλογή θέματος. Σε συνδυασμό με την ευχαρίστηση που αντλούσε ο Νίτσε από την αμφισβήτηση της αυθεντίας του ορθού λόγου, οι δάσκαλοι υποπτευόνταν μέσα του έναν επικίνδυνο πεσιμισμό που ερχόταν σε πλήρη αντίθεση με τις τρεις αρχές του Πόφορτα: τη *Wissenschaft*, την *Bildung* και τον λουθηρανισμό. Αυτές οι τρεις ιερές αξίες όφειλαν να έχουν δημιουργήσει επαρκείς άμυνες έναντι στη γοητεία που θα μπορούσε να ασκήσει η ψυχοκλόνος, εγκαταλειμμένη από τον Θεό εσωτερική επικράτεια που εξερευνά ο Χέλντερλιν:

«Ω, εσείς οι φτωχοί, που το αισθάνεστε, που δεν θέλετε να μιλήσετε για το πεπρωμένο του ανθρώπου, που είστε εξίσου συνεπαρμένοι από το Μηδέν που μας κυβερνά, που έχετε τη βασική σύνεση ότι γεννιόμαστε για

το Μηδέν, ότι αγαπάμε ένα Μηδέν, ότι πιστεύουμε στο Μηδέν, ότι κοπιάζουμε για το Μηδέν, για να περάσουμε σιγά στο Μηδέν – τι φταίω εγώ αν κόβονται τα γόνατά σας σαν το συλλογίζεστε σοβαρά; Κι εγώ σωριάστηκα κάμποσες φορές μ' αυτή τη σκέψη και φώναξα: τι μου βάζεις το πελέκι στις ρίζες, πνεύμα σκληρό; Κι όμως υπάρχω».¹²

Τα τελευταία χρόνια της ζωής του ο ποιητής κατόρθωνε ενίοτε, έστω και ακανόνιστα, να εκφράζει μια εντυπωσιακά διορατική παρατήρηση, μια προφητική έκλαμψη ή μια ιδιαίτερα συνταρακτική φράση. Εγκαταστάθηκε σε έναν πύργο στην Τυβίγγη όπου έγινε τουριστική ατραξιόν, μια στάση στη μεγάλη ξενάγηση της ρομαντικής εποχής που δεν είχε μεγαλύτερη αγάπη από έναν ερειπωμένο πύργο γεμάτο κουκουβάγιες όπου κατοικούσε ένα ανθρώπινο αλεξικέραυνο της θείας φώτισης.

Ο Νίτσε έγραψε πως «ο τάφος της πολύχρονης τρέλας» του Χέλντερλιν, μέσα στον οποίο ο νους του ποιητή πάλευε με την προϊούσα νύχτα της παραφροσύνης προτού τελικά σβήσει σε σκοτεινά και μυστηριώδη πένθιμα τραγούδια, κατέτρωγε τη συνείδησή του σαν το σφυροκόπημα των κυμάτων της τρικυμισμένης θάλασσας. Το κείμενό του για τον Χέλντερλιν αφήνει υπόνοιες πως ίσως ήταν ήδη σχεδόν ερωτευμένος με την ιδέα να παραδώσει το μυαλό του, εάν το αποτέλεσμα ήταν να ανοίξουν οι πύλες της αποκάλυψης.

Το βέβαιο είναι πως στο Πφόρτα δεν έβλεπαν με καλό μάτι τον Χέλντερλιν. Όμως, παρά την κριτική και την αποδοκιμασία του δασκάλου του, ο Νίτσε δεν εγκατέλειψε το ενδιαφέρον του για τον ποιητή.

Ο Χέλντερλιν είχε γράψει ένα θεατρικό έργο για τον Εμπεδοκλή (περί το 492-432 π.Χ.) και ο Νίτσε έσπευσε να τον μιμηθεί. Σύμφωνα με τον μύθο, ο Εμπεδοκλής έδωσε τέλος στη ζωή του πηδώντας στον κρατήρα της Αίτνας με την ασφαλή και βέβαιη προσδοκία πως θα αναδυθεί ως θεός, μια προσδοκία την οποία ανακαλεί τόσο ο Ζαρατούστρα που βγαίνει από τη σπηλιά όσο και ο Νίτσε που, χάνοντας τα λογικά του, πίστεψε πως μεταμορφώθηκε στον θεό Διόνυσο. Το θέμα της εν τω γίγνεσθαι θεότητας και της θεοβλάβειας ως διαβατηρίου για τη θέωση διατρέχει τη ζωή και τη σκέψη του Νίτσε, του Χέλντερλιν και του Εμπεδοκλή. Δεκαεφτά ετών, λοιπόν, όντας μαθητής της κορυφαίας γερμανικής σχολής που ήταν αφιερωμένη στην πολιτισμένη λατρεία της ολύμπιας λογικής και διαύγειας, ο Νίτσε εξερευνούσε την ιδέα της χειραφετικής παραφροσύνης και της εγκυρότητας του παραλόγου.

«Να είσαι μόνος, και χωρίς θεούς, αυτό – αυτό είναι ο Θάνατος». Τούτα τα λόγια βάζει ο Χέλντερλιν στο στόμα του Εμπεδοκλή στο έργο, και

ίσως μπορούμε να ανιχνεύσουμε σε αυτά τον πρώτο ψίθυρο της γιγάντιας τραγωδίας που θα εξέφραζε ο Νίτσε στον θάνατο του Θεού.

Ελάχιστα κείμενα του Εμπεδοκλή έχουν διασωθεί. Τα αποσπάσματα που σώζονται προέρχονται από σπαράγματα δύο επικών φιλοσοφικών ποιημάτων, του *Περί φύσεως και των Καθαρμών*. Το *Περί φύσεως* είναι ένα πανέμορφο ποίημα δημιουργίας που θυμίζει τα βουκολικά του Οβίδιου και τον *Χαμένο παράδεισο*, όμως ο Εμπεδοκλής δεν ήταν απλώς ένας γλωσσολόγος που μας θυμίζει τον Οβίδιο και τον Μίλτον. Είναι σημαντικός γιατί ήταν ο πρώτος συγγραφέας που κατονόμασε τα τέσσερα στοιχεία:

Έλα λοιπόν· θα σου μιλήσω πρώτα από τον ήλιο ξεκινώντας
από πού προήλθαν όλα όσα είναι σήμερα ορατά,
η γη, η θάλασσα με τα πολλά κύματα, ο υγρός αέρας
και ο αιθέρας, ο Τιτάνας, που ζώνει σε κύκλο τα πάντα.
Άκου τώρα πώς η φωτιά καθώς χωριζόταν
φανέρωσε μέσα απ' τη νύχτα τους βλαστούς [...]¹³

Ο Εμπεδοκλής προτείνει έναν κοσμικό κύκλο πραγμάτων όπου δεν υπάρχει ούτε δημιουργία ούτε φθορά. Υπάρχει μια μορφή ύλης η οποία είναι στο σύνολό της αμετάβλητη και αέναη, λόγω της ένωσης και του διαχωρισμού δύο αιώνιων και αιωνίως αντίθετων δυνάμεων: της αγάπης (φιλότης) και του μίσους (νείκος). Η τάση που παράγεται από την αντίθεσή τους δημιούργησε την ενέργεια της κοσμικής δίνης, την οποία ο Εμπεδοκλής φαντάζεται ως έναν εφιαλτικό στρόβιλο που θυμίζει Ιερώνυμο Μπος, όπου μέσα του ανθρώπινα μέλη, «πολλά κεφάλια [...] χωρίς λαιμό / γυμνά μπράτσα δίχως ώμους [...] και μάτια», περιφέρονται αναζητώντας το ένα το άλλο, επιδιώκοντας να σμίξουν. Σήμερα αυτοί οι στίχοι ερμηνεύονται ως η πρώτη θαμπή απαρχή της θεωρίας της εξέλιξης.

Από την αποσπασματικότητα των σωζόμενων κειμένων του Εμπεδοκλή ο Νίτσε διδάχτηκε τη λακωνικότητα. Επίσης έμαθε πώς τα θραύσματα δίνουν την ελευθερία στον νου να οδηγηθεί σε ατέλειωτα ταξίδια εικασιών. Αυτή έμελλε να καταστεί μια δύναμη που γινόταν προοδευτικά όλο και πιο πολύτιμη όσο τα δημιουργικά διαστήματα ανάμεσα στις εξάρσεις αδιαθεσίας συντόμευαν, δημιουργώντας του το ερώτημα πώς να μεταδώσει τις ιδέες του όσο ταχύτερα και αποτελεσματικά γινόταν πριν από την επόμενη κρίση.

Ένα άλλο έργο αυτής της χρονιάς που ακολούθησε την τελετή του χρί-

σματος ήταν αυτό που εύθυμα αποκάλεσε «αποτρόπαιο μυθιστορηματάκι»: ο *Ευφορίων*, ένα σκανδαλιστικό κείμενο εφηβικής εκζήτησης που φλερτάρει με το σεξ και την αμαρτία.

«Όταν το έγραψα, ξέσπασα σε διαβολικά γέλια» υπερηφανεύεται στο γράμμα του σε έναν φίλο το οποίο υπογράφει «ΦΒ φον Νίτσου (αλλιώς Κόπρος) *homme étudié en lettres (votre ami sans lettres)*».¹⁴

Στον μύθο του Φάουστ Ευφορίων λέγεται ο γιος του Φάουστ και της Ωραίας Ελένης. Στη Γερμανία του Νίτσε ο Βύρωνας θεωρούνταν σύγχρονος Ευφορίων. Οπότε, γράφοντας στο πρώτο πρόσωπο ως Ευφορίων, ο Νίτσε υιοθετεί μια στάση φαουστική και βυρωνική ταυτόχρονα.

Σώζεται μονάχα η πρώτη σελίδα του μυθιστορήματος. Αρχίζει με τον Ευφορίωνα στο γραφείο του:

«Η πορφυρή αυγή παιχιδίζει ποικιλόχρωμη πάνω στον ουρανό, ανάβοντας πυροτεχνήματα, τι βαρετό. [...] Εμπρός μου ένα μελανοδοχείο για να πνίξω τη μαυρισμένη μου καρδιά, ένα ψαλίδι για να συνηθίσω στον αποκεφαλισμό μου, χειρόγραφα να σκουπιστώ και ένα δοχείο νυκτός.

»«Είθε ο Βασανιστής να στοχεύσει την ούρησή του πάνω στον τάφο μου – ένα μη με λησμόνει [...] είναι θαρρώ πιο ευχάριστο να σαπίσεις μέσα στο υγρό χώμα παρά να φυτοζωείς κάτω από τον γαλανό ουρανό, είναι πιο γλυκό να τρυπώνεις σαν χοντρό σκουλήκι από το να είσαι άνθρωπος, ένα κινούμενο ερωτηματικό. [...]

“Απέναντί μου μένει μια καλόγρια, την οποία πού και πού επισκέπτομαι για να απολαύσω την τέλεια διαγωγή της. [...] Πριν ήταν καλόγρια αδύνατη και εύθραυστη· ήμουν ο γιατρός της και φρόντισα σύντομα να πάρει βάρος. Μαζί της μένει ο αδελφός της και συζούν σαν αντρόγυνο. Παραήταν χοντρός και εύρωστος για τα γούστα μου. Τον αδυνάτισα – σαν πτώμα [...]”. Στο σημείο αυτό ο Ευφορίων έγειρε λίγο πίσω και βόγκηξε, γιατί υπέφερε από μια πάθηση που επηρεάζει τον νωτιαίο μυελό».¹⁵

Εδώ, ευτυχώς, τελειώνει η μοναδική σελίδα που σώζεται από το χειρόγραφο.

Υπάρχει άλλο ένα απόσπασμα που καλό είναι να μην παραλείπεται από τα νεανικά γραπτά του. Ως κείμενο συνήθως θεωρείται αναφορά κάποιας πραγματικής εμπειρίας, ενός οράματος ή μιας καταχθόνιας επίσκεψης φαντάσματος, ή ακόμη και προάγγελος της παραφροσύνης του. Ως τέτοιο, δικαίως αντιμετωπίζεται ως σημαντικό, αλλά με δεδομένο τον *Ευφορίωνα* υπάρχει κάλλιστα η πιθανότητα να πρόκειται για μια ακόμη ανατριχιαστική, πειραματική άσκηση επί χάρτου.

«Εκείνο που με τρομάζει» έγραψε «δεν είναι η φριχτή μορφή πίσω από το κάθισμά μου, αλλά η φωνή της· όχι τα λόγια, αλλά ο φριχτά άναρθρος και μη ανθρώπινος τόνος της. Ναι, μακάρι να μιλούσε όπως οι άνθρωποι».¹⁶

Στο Πφόρτα αντιμετώπιζαν τα φριχτά επεισόδια της χρόνιας ασθένειας του Νίτσε, τους αφόρητους πονοκεφάλους, την πυόρροια των αυτιών, τον «στομαχικό κατάρρου», τους εμετούς και τη ναυτία με εξευτελιστικές θεραπείες. Τον έβαζαν να ξαπλώνει σε σκοτεινό δωμάτιο με βδέλλες στους λοβούς των αυτιών για να ρουφήξουν το αίμα από το κεφάλι του. Καμιά φορά τις εφάρμοζαν και στον αυχένα του. Σιχαινόταν αυτή τη θεραπεία. Θεωρούσε ότι δεν τον ωφελούσε καθόλου. Μεταξύ 1859 και 1864 υπάρχουν είκοσι καταγραφές στο ιατρικό μητρώο του σχολείου που διαρκούν, κατά μέσο όρο, μία εβδομάδα.

«Πρέπει να κοιτάξω να το συνηθίσω» έγραψε.

Φορούσε γυαλιά μαυρισμένα με καπνό για να προφυλάσσει τα ευαίσθητα μάτια του από τον πόνο που του προξενούσε το φως και ο σχολικός γιατρός δεν έδινε μεγάλα περιθώρια αισιοδοξίας, προβλέποντας πλήρη τύφλωση.

Κεντρισμένος από τους σωματικούς περιορισμούς και τις ζοφερές προγνώσεις, φρόντιζε να εκμεταλλεύεται κάθε παραγωγική στιγμή. Η όρεξή του για δουλειά ήταν τεράστια. Πρόσθεσε επιπλέον βάρος στον σχολικό φόρτο εργασίας σχηματίζοντας μια λογοτεχνική αδελφότητα με τους παιδικούς φίλους του Γκούσταφ Κρουγκ και Βίλχελμ Πίντερ, οι οποίοι φοιτούσαν ακόμη στο Dom Gymnasium στο Νάουμπουργκ γιατί δεν είχαν επιλεγεί για την ελίτ του Πφόρτα. Τα τρία αγόρια ονόμασαν τη λογοτεχνική λέσχη τους Germania, μάλλον προς τιμήν του Τάκιτου.¹⁷ Έκαναν την εναρκτήρια συνεδρίαση στη διάρκεια των θερινών διακοπών του 1860, σε έναν πύργο με θέα τον Ζάαλε. Έδωσαν πάμπολλους αδελφικούς όρκους και άδειασαν ένα φτηνό μπουκάλι κόκκινο κρασί που κατόπιν πέταξαν στο ποτάμι. Καθένας τους δεσμεύτηκε να ετοιμάζει ένα έργο τον μήνα: ποίημα, δοκίμιο, μουσική σύνθεση ή αρχιτεκτονικό σχέδιο. Κατόπιν οι υπόλοιποι θα του έκαναν κριτική «σε φιλικό πνεύμα αμοιβαίας διόρθωσης».

Σε διάστημα τριών χρόνων ο Νίτσε υπέβαλε γύρω στα τριάντα τέσσερα έργα που κυμαίνονταν από ένα χριστουγεννιάτικο ορατόριο και «τον χαρακτηρισμό του Κρίμχιλντ στους Νιμπελούνγκεν» έως το «Σχετικά με το δαιμονικό στοιχείο στη μουσική». Ο Νίτσε συνέχισε να συνεισφέρει έργα για πολύ καιρό αφότου οι άλλοι είχαν σταματήσει. «Ποια μέσα μπορούν

να μας παρακινήσουν να δραστηριοποιηθούμε ενθουσιωδώς;» έγραψε μάλλον απεγνωσμένα στα πρακτικά της Λέσχης το 1862.

Την επόμενη χρονιά άρχισε να ενδιαφέρεται για μια κοπέλα. Η Άννα Ρέτελ ήταν αδελφή ενός συμμαθητή του. Είχε συνοδεύσει τον αδελφό της σε μια εξόρμηση στα βουνά, όπου τράβηξε το βλέμμα του Νίτσε με τον χαριτωμένο χορό της σε ένα ξέφωτο. Χόρεψαν μαζί. Ήταν ένα μικροκαμωμένο, αιθέριο κορίτσι από το Βερολίνο, κατά γενική ομολογία γοητευτικό, καλόκαρδο, καλλιεργημένο και φιλόμουσο. Δίπλα της ο Νίτσε φαινόταν ψηλός, με φαρδιές πλάτες, ρωμαλέος, σοβαρός και άκαμπτos. Η Άννα έπαιζε ωραία πιάνο και απέκτησαν μεγαλύτερη οικειότητα στο σκαμνί του πιάνου παίζοντας μαζί ντουέτα. Της έστειλε ποιήματα και της αφιέρωσε μια μουσική ραψωδία. Όταν ήρθε ο καιρός να επιστρέψει εκείνη στο Βερολίνο, της χάρισε ένα ντοσιέ με συνθέσεις του. Τον ευχαρίστησε με ένα ευγενικό σημείωμα και έτσι τελείωσε η πρώτη ήπια γνωριμία του με τον έρωτα.

Το 1864 ήταν η τελευταία χρονιά του στο σχολείο. Οι εξωσχολικές δραστηριότητες λιγόστεψαν. Έπρεπε να συγκεντρωθεί για να γράψει μια πρωτότυπη και σημαντική διατριβή, ένα *Valediktionsarbeit*, ούτως ώστε να περάσει τις εξετάσεις *Abitur*, τις εισαγωγικές για το πανεπιστήμιο.

«Έτσι τις τελευταίες χρονιές της ζωής μου στο Σουλπφόρτα εργάστηκα ανεξάρτητα σε δύο φιλολογικές εργασίες. Στην πρώτη αποπειράθηκα να παρουσιάσω, βάσει των πηγών (Ιορδάνης, Έδδα, κ.λπ.), τη σάγκα του Οστρογότθου βασιλιά Ερμανάριχου στα διάφορα παρακλάδια της και στη δεύτερη να σκιαγραφήσω έναν ιδιαίτερο τύπο Έλληνα τυράννου, τον Μεγαρέα. [...] Καθώς την προχωρούσα, έγινε πορτρέτο του Θεόγνη του Μεγαρέα».¹⁸

Σώζονται λιγότεροι από 1.400 στίχοι του ποιητή Θεόγνη από τα Μέγα-ρα. Έτσι έχει κάτι κοινό με τα άλλα θέματα του Νίτσε, τον Εμπεδοκλή και τον Διογένη τον Λαέρτιο. Το γεγονός αυτό του έδινε μεγάλη ελευθερία. «Ασχολούμαι με πολλές εικασίες και υποθέσεις» έγραψε ο Νίτσε για την εργασία του «όμως σκοπεύω να ολοκληρώσω το έργο με τη δέουσα φιλολογική σχολαστικότητα και όσο πιο επιστημονικά μπορώ». Η φιλολογική επιστήμη και η σχολαστικότητα πράγματι θριάμβευσαν στη διατριβή *De Theognide Megarensi*. Τη συνέγραψε σε μόλις μία εβδομάδα στην αρχή των καλοκαιρινών διακοπών. Ήταν σαράντα δύο πυκνογραμμένες σελίδες στα λατινικά και η ευφυΐα της κατέπληξε τους φιλόλογους του Πφόρτα. Θα έπρεπε να έχει αφιερώσει το υπόλοιπο των καλοκαιρινών διακοπών στα

μαθηματικά, αλλά δεν μπήκε στον κόπο, και όταν επέστρεψε στο σχολείο ο απαυδισμένος δάσκαλος των μαθηματικών, ο καθηγητής Μπούχμπιντερ, πρότεινε να μην του δοθεί το Abitur.

«Δεν έχει δείξει ποτέ τακτική επιμέλεια στα μαθηματικά και πάντοτε πηγαίνει προς τα πίσω, τόσο στις γραπτές όσο και στις προφορικές εργασίες στο αντικείμενο, ούτως ώστε δεν μπορεί να θεωρηθεί καν επαρκής στο μάθημα» διαμαρτυρήθηκε ο Μπούχμπιντερ. Όμως τα παράπονά του πνίγηκαν από τους συναδέλφους του, οι οποίοι ρώτησαν: «Θα θέλατε να απορρίψουμε τον πιο χαρισματικό μαθητή που πέρασε ποτέ από το Πφόρτα;».¹⁹

«Πέρασα αισίως!» αναφώνησε ο Νίτσε στις 4 Σεπτεμβρίου. «Αχ, ήρθαν οι ένδοξες μέρες της ελευθερίας!» και έφυγε από το Πφόρτα κατά την εθιμική, φαντασμαγορική παράδοση του σχολείου, χαιρετώντας από το παράθυρο μιας στολισμένης άμαξας που την έσερναν άλογα με συνοδούς ντυμένους με ζωνρά χρώματα.

Η έκθεση του γιατρού του σχολείου έγραφε: «Ο Νίτσε είναι εύρωστος, στιβαρός άνθρωπος με αισθητά προσηλωμένο βλέμμα, μύωπας, που ταλαιπωρείται συχνά από διαλείπουσες κεφαλαλγίες. Ο πατέρας του πέθανε νέος, από μαλάκυνση εγκεφάλου, και οι γονείς του τον έφεραν στον κόσμο σε προχωρημένη ηλικία· ο γιος γεννήθηκε την εποχή που ο πατέρας ήταν ήδη άρρωστος. Δεν έχει ακόμη άσχημα συμπτώματα, αλλά το οικογενειακό ιστορικό πρέπει να ληφθεί υπόψιν».

Το αποχαιρετιστήριο σχόλιο του Νίτσε για το Πφόρτα δεν είναι πιο κολακευτικό:

«Έζησα σε μια μυστική αίρεση ορισμένων τεχνών. [...] Διέσωσα τις προσωπικές μου κλίσεις και εγχειρήματα από τον κανόνα της ομοιομορφίας· επιχείρησα να σπάσω την ακαμψία των προγραμμάτων και των χρονοδιαγραμμάτων που υπαγόρευαν οι κανονισμοί ενδίδοντας σε ένα υπέρμετρο πάθος για καθολική γνώση και ευχαρίστηση. [...] Επιθυμούσα ένα αντίβαρο στις ευμετάβλητες και άστατες κλίσεις μου, μια επιστήμη την οποία να μπορώ να ακολουθήσω με ψύχραιμη αμεροληψία, με ψυχρή λογική, με τακτική δουλειά, χωρίς να με αγγίζουν βαθιά τα αποτελέσματά της. [...] Πόσο καλά διδάσκεται, αλλά πόσο άσχημα μορφώνεται ένας τέτοιος μαθητής από ένα λαμπρό ίδρυμα».²⁰